VAKBLAD natuur bos landschap

december 2013
#100

Nr. 100

De wolf komt er aan!

THEMA NUMMER
wolf

Bij **Kroondomein Het Loo** (KDHL) is per 1 juni 2014 de volgende functie vacant:

PARKWACHTER PALEISPARK (M/V)
36 uur per week

Functiebeschrijving:
De Parkwachter is belast met het houden van toezicht in (en met name op de bezoekers van) het Paleispark, met het optreden als "gastheer" of "gastvrouw" van het Paleispark en geven van voorlichting en met het dragen van zorg voor het beheer van de infrastructuur en voor het wildbeheer binnen het Paleispark.
Werkzaamheden bestaan o.a. uit:

- Het geven van voorlichting en educatieve informatie aan de bezoekers van het Paleispark;
- Het begeleiden van excursies van uiteenlopende groepen en het daarbij geven van uitleg over het binnen KDHL toegepaste natuurvolgend natuurbeheer;
- Het, op verzoek, uitvoeren van inventarisaties van de zich in KDHL bevindende flora & fauna;
- Draagt zorg voor het beheer van de infrastructuur en voor het wildbeheer binnen het Paleispark;
- Het verrichten van het eerstelijns onderhoud met betrekking tot de markering en bewegwijzering van de wandelroutes, het uitvoeren van reparaties aan afrasteringen en het opruimen van achtergelaten afval;
- Het – bij geconstateerde overtredingen of misdrijven – optreden als Buitengewoon Opsporingsambtenaar (BOA);
- Het - in overleg met de politie dan wel de Officier van Justitie - zo nodig verrichten van opsporingsonderzoek bij geconstateerde milieudelicten of andere strafbare feiten.

Functie-eisen:

- MBO-werk- en denkniveau (bij voorkeur een opleiding op het gebied van bos- en natuurbeheer);
- Van de functionaris wordt verwacht dat hij een dienstwoning betrekt;
- Kennis van de op KDHL aanwezige flora en fauna;
- Kennis van de "groene" wetten, in het bijzonder de Flora- en Faunawet, Natuurbeschermingswet en de milieuwet- en regelgeving;
- In bezit van certificaten jachtcursus, cursus BOA;
- Vaardigheid in het toepassen van EHBO en BHV en in het gebruik van EHBO-hulpmiddelen, waaronder ook de AED;
- Vaardigheid in het geven van voorlichting en het overdragen van kennis/informatie;
- Vaardigheid in het klantvriendelijk benaderen van het publiek dat het Paleispark bezoekt;
- Vaardigheid in het selecteren van wild voor het afschot en in het uitvoeren van dat afschot;
- Vaardigheid in het op de juiste wijze aanhouden en horen van verdachten.

Salaris:
Afhankelijk van opleiding en ervaring, maximaal € 2.652,53 bruto per maand op basis van een 36-urige werkweek, exclusief vakantietoeslag en eindejaarsuitkering.

Een veiligheidsonderzoek en een aanstellingskeuring maken deel uit van de procedure.

Belangstellenden voor deze functie wordt verzocht vóór 1 januari 2014 per e-mail te solliciteren (bestaande uit een motivatiebrief en Curriculum Vitae) bij de Afdeling Personeel en Organisatie, t.a.v. Mevrouw J. van Oosten naar vacature@dkh.nl.

Voor meer informatie over Kroondomein Het Loo: www.kroondomeinhetloo.nl.

De Vries Cornjum

BOTANISCH MAAIBEHEER
Een van de specialiteiten van de Vries is het botanisch maaibeheer. Met onze machines kunnen wij alle natuurgebieden, blauwgraslanden en natte schraal-landen bewerken. Door middel van een 2-fasensysteem wordt het gewas eerst gemaaid en gewierst, waarna het vervolgens opgeraapt en afgevoerd wordt.

RIETHANDEL
De Vries kan voor u het hele riethandel traject verzorgen. We beginnen met het maaien en schoon maken van het riet. Vervolgens wordt dit riet naar het bedrijf getransporteerd waar het gedroogd wordt. Zodra het riet droog genoeg is wordt dit machinaal gebonden en gereed gemaakt voor transport. Wij beschikken over een 2400 m² grote overdekte opslagloods zodat het riet ten alle tijde droog staat opgeslagen.

HOUT VERWIJDEREN
Ook op het gebied van hout verwijderen in de natte natuur bent u bij de Vries aan het juiste adres. Zo hebben wij onder andere een houtchipper, een machine met kraan (en hoogkipper) en een stobbenfrees, allen op brede rupsen.

HAKSELAAR
In 2011 is er een hakselaar ontwikkeld, welke geschikt is voor minder draagkrachtige terreinen. Met deze hakselaar is het mogelijk om zowel gras, mais en riet te hakselen.

Bredyk 10 9056 PB CORNJUM tel. +31 (0)58 2575217 fax +31 (0)58 2574641
e-mail info@devriescornjum.nl website www.devriescornjum.nl

Silve

Bureau voor Onderzoek
Advies en Informatievoorziening in
Bosbouw en Natuurbeheer

Generaal Foulkesweg 39 • 6703 BL Wageningen • T: 0317 418962 • E: post@silve.nl • Website: www.silve.nl

foto Hugh Jansman

Foundation for Restoring European Ecosystems

Natuur op eigen benen!

Samen met **opdrachtgevers** ontwikkelt **FREE Nature** natuur midden in de maatschappij. Beleeflandschappen waar mensen welkom zijn. Ruimte voor **natuurlijke processen** en **lokale betrokkenheid** van mensen zijn de basis voor verrassend sterke natuur. FREE Nature helpt met advies, opleiding, planvorming en beheer. **Grote grazers** als wisent, wild paard, edelhert en wild rund zijn de ambassadeurs van natuur die op eigen benen staat.

Meer informatie op **www.freenature.nl**

FREE

COLOFON

Jaargang 10 Nummer 100 Dec 2013

Vakblad Natuur Bos Landschap verschijnt 10 x per jaar (niet in juli en augustus)

Redactie
Ido Borkent (hoofdredactie), Geert van Duinhoven (eindredactie), Erwin Al, Joukje Bosch, Chantal van Dam, Bart de Haan, Marleen van den Ham, Jeroen van der Horst, Fabrice Ottburg, Anne Reichgelt, Pieter Schmidt, Renske Schulting, Martijn van Wijk.

Vaste bijdrage
Lotty Nijhuis en Margot Sauter (Kort), Fred Kistenkas (Juridica)

Lay-out
Aukje Gorter, aukjegorter.nl

Beeldredactie
Aukje Gorter en Fabrice Ottburg

Cover
Edo van Uchelen

Redactieadres
Postbus 618, 6700 AP Wageningen
redactie@vakbladnbl.nl 0317 465 545

Abonnementenadministratie
Postbus 618, 6700 AP Wageningen
administratie@vakbladnbl.nl
www.vakbladnbl.nl
0317 466 439

Een jaarabonnement** (10 nummers) kost
- particulieren: € 50,-
- bedrijven: € 70,-
- organisaties die meer dan 25 abonnementen afnemen, betalen € 42,- per abonnement.
- studenten* / jongeren tot 18 jaar*: € 22,-

Als u toestemming geeft voor automatische incasso krijgt u € 3,- korting.

*Studenten moeten bij aanmelding en elk jaar uiterlijk op 31 december van het jaar ervoor een kopie van de studentenkaart opsturen naar het secretariaat. Jongeren onder de 18 jaar (zonder studentenkaart) kunnen een kopie van hun identiteitskaart opsturen.

**Een abonnement loopt in principe van 1 januari tot en met 31 december. U kunt een abonnement in laten gaan op 1 april, 1 juli, 1 oktober of 1 januari. U betaalt in het eerste jaar dan een evenredig deel van het abonnementsgeld. In januari van het volgende jaar wordt uw abonnement automatisch verlengd voor onbepaalde tijd, tenzij u vóór 1 december van het lopende kalenderjaar het abonnement schriftelijk opzegt. Door het jaar heen kunt u opzeggen met een opzegtermijn van 3 maanden.

Advertenties
0317 466 432
adverteren@vakbladnbl.nl
U adverteert al vanaf € 120,-

Druk: Senefelder Misset, Doetinchem

Dit is een uitgave van de Stichting Vakblad Natuur Bos Landschap.
In het stichtingsbestuur zijn vertegenwoordigd de KNBV, natuurbeherende organisaties en Landschapsbeheer Nederland.
Bestuursleden:
Harrie Hekhuis (voorzitter), Hans Massop, Hank Bartelink, Gerrit-Jan van Herwaarden en Hans Gierveld (penningmeester)

© Overname van artikelen is toegestaan mits met bronvermelding

Dit blad is gedrukt op FSC®-gecertificeerd papier.

MIX
Papier van verantwoorde herkomst
FSC® C018185

inhoud

THEMANUMMER **wolf**

6 Het raadsel van Luttelgeest

8 Boswachter, hoe zit het met de wolf?

9 Terug van weggeweest: wolf in Saksen

12 stelling
"De wolf is de kroon op het natuurbeleid van Nederland"

14 kort

16 De komst van de wolf naar Nederland

19 De wolf: getolereerd of geschoten?

22 Wolf herkennen in het veld

26 de visie van...
Margriet Montizaan

29 Wolven in Polen

32 Is er ruimte voor wolven in Nederland?

36 Roel Korbee: nog even geen wolven in het Springendal

38 Honden als beschermers van schaapskudden

40 Voorbereiding op de komst van de wolf

43 KNBV

47 Rubrieken
Agenda 35 / Praktijkraadsel 35

Dit nummer is mede mogelijk gemaakt door Alterra, Wageningen UR en Staatsbosbeheer

Beste lezers,

Namens de redactie en het bestuur van het Vakblad Natuur Bos Landschap wil ik ons allen van harte feliciteren met dit 100-ste nummer. Dat het dit themanummer wolf is geworden is in zekere zin toeval, maar soms moet je geluk hebben. En natuurlijk proberen wij net als de wolf scherp te zijn, en slaan we op het goede moment toe!

We hebben de afgelopen tien jaar met heel veel plezier aan dit blad gewerkt met als doel het beste eruit te halen, qua inhoud, vormgeving en actualiteit. En natuurlijk tegen acceptabele kosten. Daar gaan we zeer gemotiveerd nog jaren mee door. We hopen daarmee u als lezer binnen onze sector goed te voorzien van vakinhoudelijke informatie.

Ook is deze special een mooie illustratie van onze werkwijze. We propageren geen terugkeer van de wolf. Wij weten ook niet zeker of deze wel naar Nederland komt, maar we leveren wel de juiste informatie aan over wolven, zodat iedereen zijn/haar standpunten kan bepalen. In dit nummer derhalve veel kennis en ook praktische info voor beheerders en beleidsmakers, zodat deze zich kunnen voorbereiden.

Ons vakgebied is breed. Het gaat over kubieke meters en boommarters, over ecologische verbindingszones en verdienmodellen. Over ecoducten en recreanten. Over het IPO en over de grutto. Artikelen worden geschreven door collega's van u en mij. We kunnen ons blad daarmee telkens van mooie artikelen voorzien. Dank dus ook aan alle auteurs!

Een blad als het onze kan niet bestaan zonder abonnees, maar ook niet zonder sponsors en adverteerders. Deze wolvenspecial is mede tot stand gekomen door een forse bijdrage van Alterra en met Staatsbosbeheer als co-sponsor. De gastredactie over dit bijzondere nummer werd gevoerd door Fabrice Ottburg (gasthoofdredacteur) en Erwin Al, aangevuld met Wieger Wamelink en Bert Jansen.

En wilt u ons trakteren: maak dan iemand abonnee op dit Vakblad. U krijgt daarvoor nog een korting op uw abonnementsgeld ook. Zie hiervoor het kaartje op bladzijde 45.

Ik wens u fijne feestdagen en een gelukkig 2014.

Ido Borkent
hoofdredacteur

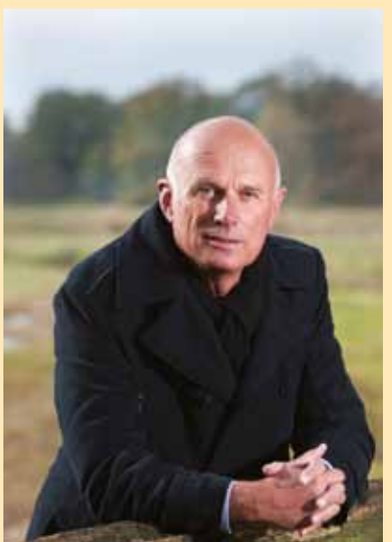
Klaar voor de wolf

In februari van dit jaar was ik in het Sauerland, in een gebied van ongeveer 20 hectare waar wisenten, ofwel Europese bizons, lopen. Prachtig! Ik vroeg me gelijk af of dit niet iets was voor Drenthe, waar ik gedeputeerde ben voor ruimtelijke ontwikkeling, vitaal platteland en cultuur. Want natuur is de verbindende factor tussen die aandachtsgebieden. Het feit dat de provincies verantwoordelijk zijn voor het natuurbeleid biedt ons als provinciebestuurders kans om de natuur dichterbij de mensen te brengen. Natuurbeleid is geen technisch-ecologisch beleid, maar beleid met en voor de hele samenleving. Natuur is nauw verbonden met recreatie, water, landbouw en economie. Niet alleen in de mooiste provincie van ons land, Drenthe, maar in heel Nederland.

Even zag het er deze zomer naar uit dat die natuur in ons land echt een vijf-sterren-status zou krijgen. De wolf had als toppredator ons land ontdekt. Achteraf bleek hij weliswaar niet op eigen kracht te zijn gekomen, maar het was een goed idee van de redactie van Vakblad Natuur Bos Landschap om alles eens op een rij te zetten wat er bekend is rondom de wolf en diens plaats in door mensen gedomineerde landschappen.

De mogelijke komst van de wolf heeft uiteraard mijn extra aandacht omdat de kans bestaat dat hij of zij voor het eerst in Drenthe 'voet aan land' zal zetten. Dan moeten wij daar wel klaar voor zijn. 'Klaar' in de zin dat we onze natuur op orde moeten hebben, inclusief bijvoorbeeld ecologische verbindingszones. Maar ook 'klaar' in de zin dat mensen erop voorbereid moeten zijn. In november was ik in Balloo bij de opening van een schaapskooi. Wat betekent de mogelijke komst van de wolf voor onze schapenhouders? En voor onze veehouders in het algemeen? Allemaal vragen en discussiepunten die in deze speciale uitgave naar voren komen. Ik vind het een randvoorwaarde dat aspecten als beheersbaarheid, veiligheid en maatschappelijke draagvlak goed worden uitgewerkt voordat ik vorm en inhoud wil geven aan wolven in Drenthe.

Rein Munniksma
Gedeputeerde provincie Drenthe

bron Gemeente Noordoostpolder

Het raadsel van Luttelgeest

‘Niets was als het leek.’ Een betere manier om de gang van zaken rondom de wolf van Luttelgeest te beschrijven is er niet. Het begon al met de vindplaats. Nadat alle kranten hadden geschreven dat er in Luttelgeest een doodgereden, sterk op een wolf gelijkend dier was gevonden, meldde Omroep Flevoland dat het dier niet in Luttelgeest maar in Marknesse de geest had gegeven. Maar als het eenmaal in alle kranten heeft gestaan, krijg je dat niet meer veranderd, zodat het dier, als het eenmaal is opgezet, gewoon een bordje ‘De Wolf van Luttelgeest’ omgehangen zal krijgen.

— door Bert Jansen (Alterra, Wageningen UR)

> Dat de wolf ooit Nederland zou binnenwandelen, stond wel vast. Langzaam maar zeker breidt de populatie uit. Vanuit Rusland via Polen en Duitsland komen ze westwaarts. Nabij Hamburg, zo’n 200 kilometer van onze grens, leven inmiddels twee roedels, en in 2013 is vlak over de Duitse grens bij Meppen, een zwervende wolf gefotografeerd. In opdracht van het ministerie van Economische Zaken was Alterra daarom al begonnen aan het schrijven van een ‘wolvenplan’. Conform het concept-plan is het langs de weg gevonden dier opgehaald en naar Utrecht gebracht, voor sectie bij het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC). Het dier had weliswaar alle uiterlijke kenmerken van een wolf, maar er was DNA-onderzoek nodig om zekerheid te geven over de raszuiverheid. Om niet alleen vast te kunnen stellen of het om een echte wolf ging, maar ook waar hij vandaan kwam, vond via Alterra onderzoek plaats in Duitsland en via Naturalis in Italië. Daar hebben ze DNA-databases van diverse Europese wolvenpopulaties. Er werd door het Duitse Senckenberg Instituut geen match gevonden met Duitse roedels, hoewel dat toch in de lijn der verwachting lag. Wel vond het Italiaanse ISPRA een match met wolven die veel verder in het oosten voorkomen.
Letterlijk meldden de Nederlandse onderzoekers op basis van het Italiaanse onderzoek als vermoedelijke herkomst: “het oostelijke deel van Europa, langs de Russische grens; deze zone kan lopen van de Baltische staten, via Oost-Polen tot in Griekenland.” Een herkomst van dichterbij, uit Zwitserland of Zuid-Frankrijk, werd echter nadrukkelijk niet uitgesloten. In de publieke opinie werd dat vertaald als: hij kwam uit de Karpaten. Nuanceringen doen het nu eenmaal slecht in de publiciteit.

Klap met hoge impact

Ook de vermoedelijke doodsoorzaak werd gemeld: “een ernstig trauma aan de kop door een klap met hoge impact, waarschijnlijk een aanrijding door een auto.” Dat laatste was natuurlijk niet onlogisch omdat hij langs de weg was gevonden. Het dier had een beverstaart in zijn maag en er waren geen sporen van transport. De onderzoekers schreven dan ook dat het dier waarschijnlijk lopend Nederland was binnengekomen. “Maar,” schreven ze ook, “daarover bestaat geen zekerheid. Isotopenonderzoek moet uitsluitsel geven.” De kranten schreven echter enthousiast dat de wolf helemaal zelf de 900 kilometer tussen de Karpaten en Luttelgeest had afgelegd.

Grappenmakers?

Hoe kan het dan dat het later toch allemaal anders bleek te zijn? Dat mogen de onderzoekers zich aantrekken. Weliswaar hebben ze vrijwel al hun mededelingen ingebed in termen als ‘waarschijnlijk’ en ‘vermoedelijk’, maar het naar buiten brengen van voorlopige conclusies, onder druk van de publiciteit, bleek achteraf geen gelukkige keuze. Al bij de presentatie van de voorlopige resultaten is gezegd dat er nog aanvullend onderzoek zou plaatsvinden. Bij een van die nadere onderzoeken, een CT-scan en röntgenfoto, ontdekten onderzoekers op twee plaatsen afwijkingen in het beeld, die eerder bij de onthuiding niet waren opgemerkt. Die werden veroorzaakt door kleine restanten van een kogel. Er waren nu dus ineens twee mogelijke doodsoorzaken: een klap op de kop en twee schotwonden. Wat er eerder was, is niet met zekerheid vast te stellen, maar dat het dier met die schotwonden vanuit “de Karpaten” hier naar toe is komen lopen, ligt niet voor de hand. Dus toch langs de weg gelegd door een grappenmaker?
Sceptici stelden al direct na de vondst dat grappenmakers de dode wolf in de berm hadden gelegd, mede omdat in de maag van het dier een bever werd aangetroffen, en die komt in de Noordoostpolder niet voor. Deskundigen wezen er echter op dat wolven enorme afstanden kunnen afleggen en het dier dus gemakkelijk ergens tussen de Noordoostpolder en de Duitse grens een bever had kunnen verschalken.
Alleen… bij nader onderzoek bleek die bever helemaal niet uit Nederland afkomstig te zijn. De eerste gedachten gingen uit naar Polen, maar ook dat is nog maar de vraag.

Ergens buiten Nederland

Niet alles was dus wat het in eerste instantie leek. Wat weten we nu wel zeker? Om eerlijk te zijn: nog niet zo veel. DNA-analyses wijzen met met zekerheid uit dat het om een raszuivere wolf gaat uit Oost-Europa, ergens tussen de Baltische staten en Griekenland. Inmiddels is ook het isotopenonderzoek gedaan. Kort voor zijn dood at het dier nog een bever. Die kan hij in de Karpaten gevangen hebben. Maar niet alleen in de Karpaten, ook elders komen strontiumisotopen en haplotypes van bevers overeen met die van het opgegeten exemplaar. De wolf komt dus uit het oosten van Europa, maar kan de bever zowel ter plaatse als meer in de buurt van Nederland gevangen hebben. Al deze gebieden zijn voor een wolf echter te ver van Nederland om er in één dag naar toe te lopen. Daaruit kunnen we afleiden dat het dier vrijwel zeker “ergens buiten Nederland” aan zijn einde is gekomen, door ofwel een klap op zijn kop ofwel een schotwond, en daarna door mensen naar Nederland is getransporteerd.

Voorzichtig

Maar het feit dat de wolf elders is omgekomen en bij Marknesse langs de weg is gelegd verklaart niet de keutels die in de buurt zijn gevonden. Het zijn wolvenkeutels of keutels die sterk op die van wolven lijken, en ze bevatten resten van edelhert en vos. Er zijn maar weinig mensen die hun trouwe viervoeter voeren met dit soort verse ingrediënten, en in de blikken Pal of Bonzo zit het ook niet, dus zouden die uitwerpselen toch van een wolf zijn? Bekend is echter dat wolfhonden soms ook worden gevoerd met geschoten wild. DNA-onderzoek kan geen zekerheid geven over de afkomst van de keutels, daarvoor zijn ze niet meer geschikt. Maar als ze toch van een wolf zijn, dan zijn ze van een andere wolf, want uit onderzoek naar parasieten is vast te komen staan dat de keutels niet van de wolf van Luttelgeest zijn. Roodkapje kan maar beter voorzichtig blijven.<

bert3.jansen@wur.nl

Boswachter, hoe zit het met de wolf?

foto Hugh Jansman

Wat vinden de bezoekers van natuurgebieden eigenlijk van de binnenkort terugkerende wolf? Wij hebben een ronde gemaakt langs 23 professionals bij Staatsbosbeheer om een beeld te krijgen van wat voor soort vragen er in hun contacten leven bij het publiek. Zijn het informatieve vragen, of juist meer emotionele, of misschien hebben ze wel helemaal geen vragen? Ook hebben we onderzocht of er veel verschil is tussen het publiek in het oosten van het land, waar de wolf het dichtst bij is gesignaleerd, en het publiek elders in Nederland. Dit artikel gaat dus niet om de antwoorden. Die vindt u elders in dit themanummer. Het gaat hier om de vragen die bij het publiek leven.

— Meta Rijks (faunadeskundige Staatsbosbeheer), Erwin Al (deskundige bos- en natuurbeheer Staatsbosbeheer)

> Intomart GfK concludeerde in een onderzoek uit 2012 dat Nederlanders voorzichtig positief zijn over de wolf. Maar welke vragen leven er nu specifiek bij degenen die graag de natuur in trekken? Eerste aanspreekpunt voor hen is meestal de boswachter, die ook "gastheer" of "gastvrouw" is voor het publiek. Aan hem of haar stellen mensen vaak als eerste de vragen over actuele thema's die in natuurgebieden spelen. Dus vroegen wij een aantal boswachters naar hun ervaringen. Uit die gesprekken blijkt dat boswachters voornamelijk belangstellende en enthousiaste reacties krijgen. Mensen vinden, vooral na media-aandacht, het idee wel spannend dat de wolf terugkeert in Nederland. Vragen als: "Komt de wolf ècht terug?", "Hoe ver is de wolf nog verwijderd?", of "Heeft u al een wolf gezien?" worden regelmatig gesteld. Het spreekt tot de verbeelding. Althans, van de bezoekers die van iets verder weg van het bezochte gebied komen, de enthousiaste natuurliefhebbers.

Naast de positieve reacties zijn er ook vragen waaruit blijkt dat mensen zich zorgen maken over eventueel gevaar. "Is het wel veilig om hier te wandelen als de wolf er is?" Mensen willen weten wat ze moeten doen als ze een wolf tegenkomen en of ze hun hond nog wel mee kunnen nemen. Een van de boswachters meent dat juist vrouwen aangaven het wel een eng idee te vinden als er wolven in de bossen leven. Boswachters hebben het idee dat veel mensen niet weten hoe schuw wolven meestal zijn. En ook niet dat zij tijdens hun vakantie in het buitenland, lopend of op de fiets in rustige bosgebieden, misschien al wel eens heel dicht in de buurt zijn geweest van een wolf, of zelfs een beer.

Er komen ook vragen over het effect van de toekomstige wolven op de wildstand. Vaak met daaraan gekoppeld de stelling dat als de wolf eenmaal aan de slag is, jagers niet meer nodig zullen zijn voor aantalsreductie. Verder stellen bezoekers vragen over het effect van wolven op bedreigde soorten zoals het korhoen.

Omwonenden

De reacties van mensen die vlakbij natuurgebieden wonen zijn veel laconieker en van dit publiek komen over het algemeen niet veel vragen. "We zullen wel zien" of "laat die wolf maar komen" is dan de reactie. In het oosten van het land zijn de mensen die in de omgeving wonen zich er van bewust dat zij waarschijnlijk als eerste met een terugkerende wolf te maken krijgen. Zij vragen zich vooral af hoe dat hen persoonlijk zal raken en vrezen voor (veel?) overlast. Landbouwers en dan vooral de schapenhouders, zijn op zoek naar informatie over hoe omgegaan wordt met economische schade. Jagers uiten zich merendeels positief over de mogelijke komst, hoewel zij wel de risico's zien voor schapen, geiten en pluimvee. Ook uiten zij hun zorg over de onderlinge concurrentie tussen jager en wolf. Dat leidt ook regelmatig tot opmerkingen dat Nederland niet geschikt is voor de wolf.

Objectieve informatie

Het aanbieden van objectieve informatie stelt het publiek op prijs, en boswachters zien het als een belangrijk voorwaarde voor de acceptatie van de wolf. Hoe objectiever de informatie, hoe eerder mensen deze informatie accepteren. De dode wolf uit Luttelgeest is daarentegen een bron van hilariteit, maar ook van scepsis. Sommige mensen vermoeden zelfs dat dit verhaal kunstmatig onder de aandacht is gebracht om Nederland op de komst van de wolf voor te bereiden. In ieder geval valt op dat na de media-aandacht het aantal vragen sterk is toegenomen.

De meest gestelde vragen gaan uiteindelijk toch over de kans dat de wolf daadwerkelijk terugkeert, en vooral wanneer. Enig ongeduld blijkt daarbij uit de vragen waarom er nog geen wolven zijn, hoe ver ze nog vanaf de grens zitten, en of (wanneer!) we ze gaan halen.<

Literatuur

Intomart GfK, 2012. Appreciatie-onderzoek naar de komst van de wolf. Kwalitatief en kwantitatief onderzoek onder de Nederlandse bevolking. Rapport t.b.v. het Ministerie van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie. 79 pp.

Terug van weggeweest: wolf in Saksen

— Vanessa Ludwig, Jana Endel (Kontaktbüro Wolfsregion Lausitz),
Prof. Dr. Hermann Ansorge (Senckenberg Museum für Naturkunde Görlitz)

Wolven doen zich te goed aan een wild zwijn.

foto Ronald Messemaker

In Saksen, aan de oostgrens van Duitsland, is de wolf na een afwezigheid van meer dan honderd jaar weer terug. De overheid juicht dit toe, maar zorgt er middels een wolvenbeheerplan wel voor dat burgers en boeren goed voorbereid zijn. En dan levert de wolf eigenlijk nauwelijks grote problemen op.

> Al in de Middeleeuwen werd de wolf in Duitsland en andere Europese landen als roofdier van wild en landbouwhuisdieren gehaat, gevreesd en dus bejaagd. De uitbreiding van bebouwing en landbouwgebieden in de habitat van de wolf leidde steeds vaker tot confrontaties. Aan het einde van de Middeleeuwen hielden boeren in toenemende mate hun vee buiten de rasters en lieten ze hun vee in de bossen weiden. Boeren klaagden al snel over grote verliezen aan vee, en de bevolking werd ook steeds banger voor de wolf.
In de 15e eeuw begon de georganiseerde, op uitroeiing gerichte jacht op de wolf. Door de aanhoudende jachtdruk werden grote delen van Duitsland al vanaf het midden van de 18e eeuw niet meer permanent door wolven bewoond. De vermoedelijk laatste Saksische wolf werd in 1845 op de Muskauer Heide bij Trebendorf gedood. Sindsdien doken er nog regelmatig enkele Poolse wolven in het oosten van Duitsland op, maar na 1904 zijn er veertig jaar lang geen wolven meer in Duitsland gesignaleerd. Pas na de Tweede Wereldoorlog werden ze af en toe weer gezien. Terwijl de wolf in de West-Duitsland sinds 1980 wettelijk beschermd was, mocht hij in Oost-Duitsland sinds 1984 zelfs het hele jaar bejaagd worden. Zo zijn daar tussen 1945 en 1990 minstens 13 wolven gedood.
Sinds 1990, na de eenwording van Duitsland, is de wolf ook in het voormalige Oost-Duitsland beschermd. Vanaf 1998 is dat ook in Polen het

geval. Ondanks illegaal afschot kon de Poolse wolvenpopulatie groeien en zich naar het westen uitbreiden. Hoewel de wolf al tientallen jaren regelmatig gezien is in Noordoost-Duitsland, vestigde de wolf zich pas in 2000 permanent in Saksen.

Terugkeer van de wolf in Saksen

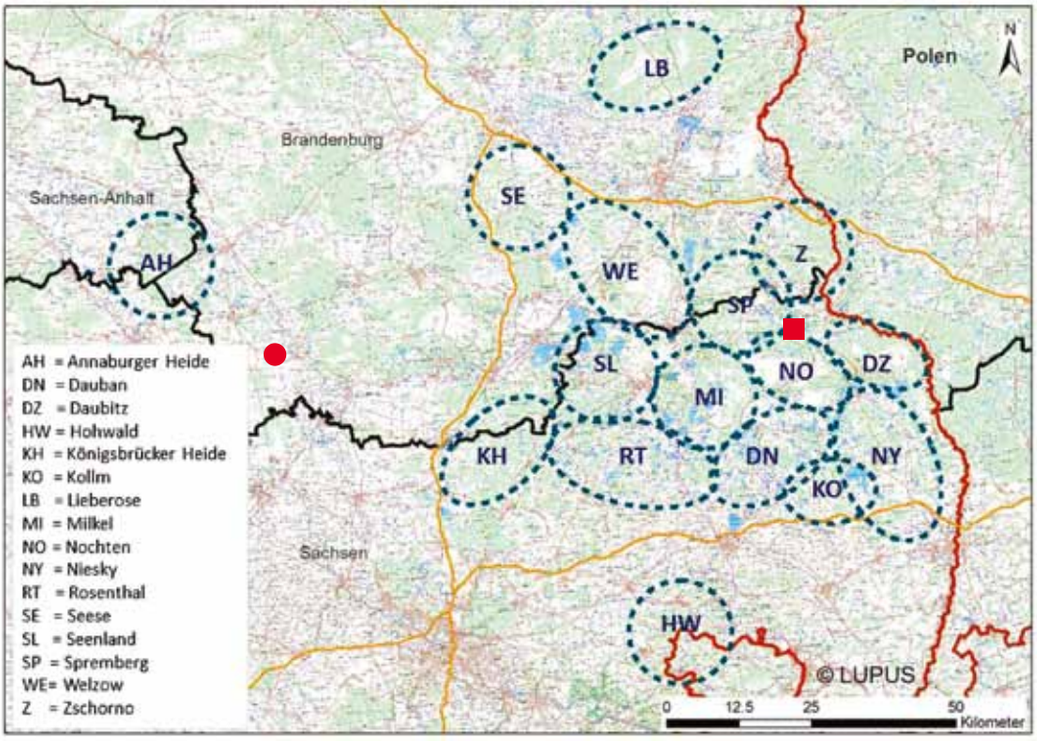
In 2000 brachten wolven na meer dan 150 jaar voor het eerst weer pups in de vrije natuur groot. Dit eerste paar van het roedel op de Muskauer Heide stamt waarschijnlijk af van wolven die oorspronkelijk uit Noordoost-Polen (Baltische populatie) afkomstig zijn. Sinds 2000 is in Saksen jaarlijks reproductie aangetoond. De wolven vonden vervolgens nieuwe territoria en stichtten nieuwe families. Zo werd in 2005 het tweede roedel in Saksen gevormd. Het Neustädter wolvenpaar bracht op de Neustädter heide eveneens pups groot. De wolvin is een dochter van het eerste roedel en had al in 2003 een worp pups gehad in dat gebied. Zij had met een hond gepaard en hybriden ter wereld gebracht maar die jongen zijn sinds februari 2004 spoorloos. Het jaar erop paarde zij met een wolf en stichtte het tweede wolvenroedel.
In 2006 bestond de wolvenpopulatie ondertussen uit drie reproducerende families: Neustadt, Nochten en Daubitz. Het oorspronkelijke Muskauer Heide roedel bestond inmiddels niet meer. Twee jaar later hadden zich in Saksen nog twee roedels (Dauban en Milkel) en in Zuid-Brandenburg een wolvenpaar zonder pups gevestigd (Zschorno) (figuur 1).

Nadat een roedel zich in 2009 in Zuid-Brandenburg gevestigd had, werden in 2011 in de Lausitz in totaal 11 roedels en een wolvenpaar aangetoond. Najaar 2013 zijn hier al 14 wolvenroedels of -paren en een territorium met minstens één gevestigde wolf bekend. Tot nu toe kon in elf roedels in de Lausitz reproductie aangetoond worden.
Ook in andere deelstaten van Duitsland vestigden zich wolven zodat er nu in Duitsland 29 roedels, paren of territoriale solitaire wolven bekend zijn. Deze wolven behoren met de wolven in het westen en midden van Polen tot de Midden-Europeese populatie. Ook in het westen van Polen leven in totaal 29 wolvenroedels of paren. Meer roedels leven in het zuidelijke deel van de Karpaten en in het noordoosten van Polen (uitlopers van de Baltische wolvenpopulatie). De wolf is tegenwoordig in veel Europese landen beschermd. De populaties herstellen zich en breiden zich verder uit. Desondanks is de actuele verspreiding in Europa nog steeds zeer versplinterd. In totaal zijn er tien (deel)populaties te onderscheiden, die deels van elkaar geïsoleerd zijn.

Het beheer in Saksen

Saksen is de eerste Duitse deelstaat met een eigen wolvenbeheerplan. Saksen juicht de komst van de wolf toe, maar vindt het tegelijkertijd een uitdaging om de wolf en de mens zonder conflicten te laten samenleven. De aanwezigheid van dit wilde dier roept in ons huidige cultuurlandschap veel vragen op en maakt mensen bang, maar wekt tegelijkertijd hun nieuwsgierigheid en belangstelling op.
Het wolvenbeheerplan van Saksen richt zich op monitoring, bescherming, schadepreventie, public relations en communicatie. Vertegenwoordigers uit landbouw, natuurbescherming, jacht, wetenschap en overheden hebben samen het plan opgesteld. Dit wolvenplan richt zich niet in eerste instantie op het verbeteren van de levensomstandigheden van de wolven in Saksen. Zo nodig weet de wolf zichzelf heel goed aan te passen aan de omstandigheden.
De wolf heeft ook helemaal geen behoefte aan 'wildernis' want kan ook goed in een cultuurlandschap leven. Het beheerplan moet vooral een conflictarm samenleven van wolf en mens mogelijk maken.
Het plan bevat daarom voor alle betrokkenen duidelijke richtlijnen en regels voor bescherming en monitoring. Daarnaast staat er in hoe mensen in het veld kunnen zien of er wolven in de buurt zijn en wat je dan het beste kunt doen of laten. Ook staan er adviezen in voor veehouders en regels voor de taxatie en regulatie van door wolven veroorzaakte schade. De uitvoering van het wolvenbeheer ligt bij de regionale overheden.
De wolvenmonitoring in Saksen omvat de observatie en documentatie van de omvang van populaties, verspreiding, activiteit, zwerven van jonge wolven, gedrag en reproductie. Ook wordt er nauwlettend in de gaten gehouden welke prooien de wolven pakken. Hiervoor worden naast klassieke methoden zoals sporen

Wolven territoria in Saksen en Zuid-Brandenburg, herfst 2013

Figuur 1
Territoria van de wolven in de Lausitz

● Lausitz
■ Trebendorf

Bron: LUPUS

Figuur 2
Aandeel biomassa (%) van de voedingselementen in de wolven uitwerpselen (n = 4136)
Bron: voedselanalyse: H. Ansorge, M. Holzapfel, C. Wagner (Senckenbergmuseum für Naturkunde Görlitz)

in kaart brengen en uitwerpselen en dode dieren analyseren, ook radiotelemetrische observatie en DNA–analyse toegepast. Bovendien vindt in het Senckenberg-instituut in Görlitz onderzoek naar de voeding van de Lausitzer wolven roedels plaats. Tot nu toe werden hier meer dan 4000 uitwerpselen van wolven op hun samenstelling geanalyseerd.

Voedsel

Het blijkt dat het voedsel van de wolf in de Oberlausitz bijna volledig bestaat uit wilde hoefdieren, vooral ree (figuur 2). Maar als de schapen en geiten niet goed genoeg beschermd zijn, vormen deze voor de wolf een welkome en bijzonder gemakkelijke prooi. Tussen 2002 en 2012 werden in Saksen 387 landbouwhuisdieren (vooral schapen) gedood of verwond, dus gemiddeld 35 dieren per jaar. De ervaring leert dat de schade in gebieden waar wolven zich nieuw gevestigd hebben vooral in het begin hoog is. Als de veehouders zich op de aanwezigheid van de wolven hebben ingesteld, neemt de schade af.
Een doelgerichte preventie (bijvoorbeeld met elektrische rasters) is de meest succesvolle manier om schade aan landbouwhuisdieren te verminderen. Saksen biedt veehouders daarom adviezen en financiële ondersteuning aan bij de beveiliging van hun dieren tegen aanvallen door wolven.

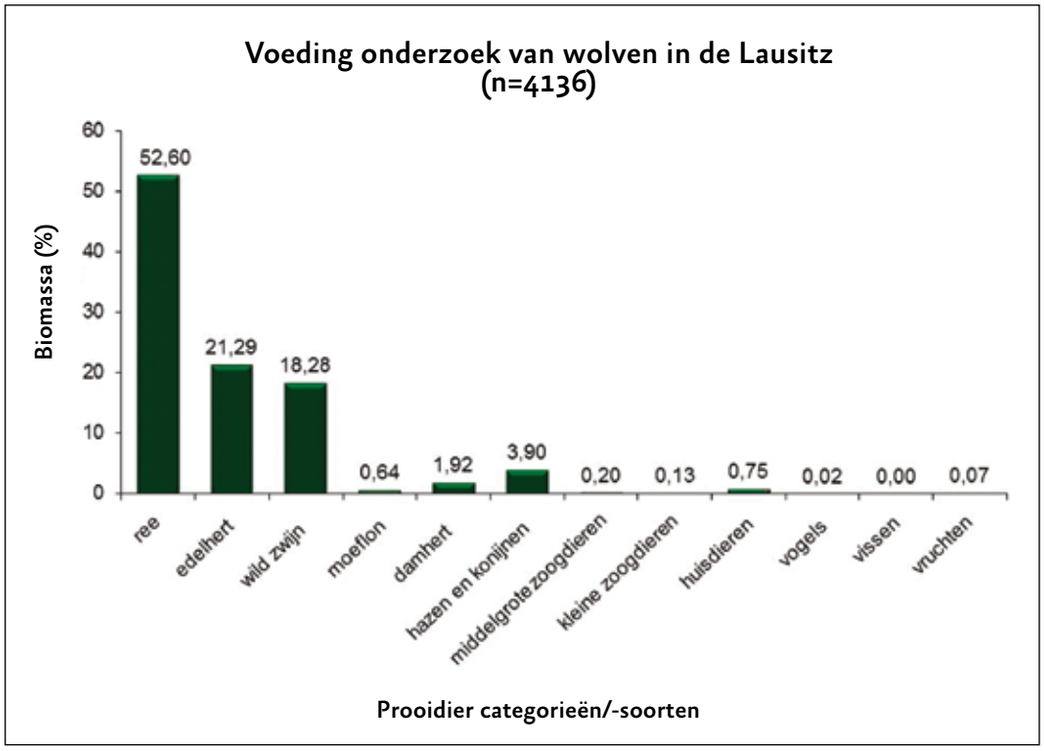
Public relations en communicatie

Sinds 2004 verzorgt het Kontaktbüro Wolfsregion Lausitz de communicatie en voorlichting over het wolvenbeheer. Het neemt tussen de verschillende belangengroeperingen een neutrale positie in en speelt een bemiddelende rol. Door transparante en eerlijke informatie en voorlichting draagt het bureau bij aan de vermindering van conflicten en aan een feitelijke discussie. Het bureau verzorgt lezingen en excursies en natuur- en milieueducatie, onderhoudt een website en beheert een wolvenmuseum in Rietschen. Bovendien publiceert het actuele informatie over de Lausitzer wolven in persberichten, nieuwsbrieven en folders.
Public relations en communicatie zijn van cruciaal belang omdat de toekomst van de wolven in Duitsland en andere landen afhangt van de maatschappelijke acceptatie. Met feitelijke informatie (over de ecologie van wolven) moet het beeld van de grote boze wolf uit de hoofden verdwijnen. Boodschap is dat de mens niet bang hoeft te zijn, omdat de mens immers geen natuurlijke prooi voor de wolf is en de wolf mensen juist meestal ontwijkt. We moeten echter wel weer aan zijn aanwezigheid wennen. De wolf is een inheems wild dier dat nu in zijn oorspronkelijk verspreidingsgebied terugkeert. Daar waar geschikte condities aanwezig zijn, kan de wolf weer zijn ecologische rol als natuurlijke tegenspeler van de wilde hoefdieren vervullen.

Vooruitblik

Het gaat goed met de wolven in Duitsland. Waarschijnlijk zullen de wolven zich nu verder in Duitsland en andere Europese landen verspreiden. Jonge wolven verlaten hun ouderlijk territorium op zoek naar een nieuw gebied om een eigen territorium en een familie te stichten. Door het uitzwermen van jonge wolven blijft het aantal wolven in een reeds bestaand territorium tamelijk constant. In een territorium (150 - 350 km²) leeft één familie, die bestaat uit een ouderpaar en zijn kroost van de laatste twee jaar (pups en jaarlingen). In totaal bestaat de familie daarmee meestal uit vijf tot tien wolven. Wolven verdedigen hun territorium tegen onbekende wolven, wat betekent dat een gebied waar een roedel leeft door andere wolven als 'bezet' wordt gezien. Het komt dan ook regelmatig voor dat jonge wolven vele honderden kilometers van hun ouderlijk territorium een nieuw roedel vormen. Wolven zijn goed in staat zich aan te passen en kunnen bijna overal leven waar voldoende wilde hoefdieren zijn en er mogelijkheden zijn om zich terug te trekken. Vele gebieden in Duitsland en andere delen van Europa lijken in dit opzicht geschikt. De wolf zal hier dus kunnen leven zolang hem een kans wordt gegund.<

kontaktbuero@wolfsregion-lausitz.de

“De wolf is de kroon op het natuurbeleid van Neder-land”

— Geert van Duinhoven

Henk Revoort, Faunafonds

“Wij wachten de eventuele komst van de wolf dus rustig af”

> Het is nog te vroeg om op deze stelling goed te kunnen reageren want de wolf is nog niet in Nederland, als deze al ooit naar Nederland komt. Ik vind dan ook niet dat je nu zou kunnen zeggen dat het een kroon op het natuurbeleid betekent. Je kunt dat pas op z’n vroegst beoordelen als een levensvatbare roedel zich in Nederland een plaats heeft weten te bemachtigen tussen alle andere belangen die erin ons land spelen.
Bovendien denk ik dat het natuurbeleid erg weinig te maken heeft met een eventuele terugkomst van de wolf. Wolven trekken zich niets aan van natuurbeleid, dat zie je in Duitsland nu heel duidelijk. De wolf gaat echt niet specifiek in de natuurgebieden zitten. Het heeft alles te maken met de expansiedrift van de wolf zelf. Als er dan ergens voldoende rust en dekking is in een gevarieerd landschap, dan komt die wolf wel een keer. Als we ons natuurbeleid zodanig weten te integreren in onze samenleving, waarbij natuur dus niet alleen achter de hekken te vinden is, en we een gevarieerd landschap met voldoende verbindingen hebben, en we weten het bovendien zodanig te organiseren dat de wolf hier kan leven zonder een probleem te vormen, dan zou dat prachtig zijn. Maar nogmaals, zo ver is het nog lang niet.
Wij wachten de eventuele komst van de wolf dus rustig af. We bereiden ons overigens wel voor door de consulenten op te leiden, zodat zij straks eventueel kunnen beoordelen of er in geval van schade aan landbouwhuisdieren sprake was van een wolf.<

Marwin Hofstede, schapenhouder Landgoed Twickel

“Voor mij als schapenhouder is de afweging gemakkelijk zat: als de wolven mijn schapen pakken, heb ik flinke schade”

> In de stelling gaat het over beleid. Beleid is dat je iets wilt sturen. De wolf kun je echter niet sturen. De natuur is Nederland is helemaal gereguleerd, strak beheerd en ik denk wel eens dat het een museumstuk aan het worden is. Als je daar een wolf in los laat weet je niet wat er gaat gebeuren, wat de potentiële gevolgen kunnen zijn. Het probleem is namelijk dat de wolf niet beheersbaar is. Van een waterretentiebekken zoals ze die hier hebben aangelegd weet je precies wat de gevolgen kunnen zijn, en dat weet ik niet van de wolf.
Voor mij als schapenhouder is de afweging gemakkelijk zat: als de wolven mijn schapen pakken, heb ik flinke schade. Als het Faunafonds dat vergoed, vind ik het probleem te overzien. Maar ja, gaat het Faunafonds dat echt doen? Daar heb ik nog niets van gehoord. Ik denk wel dat we ons daar eens goed op moeten voorbereiden, voor zo ver dat kan tenminste. De precieze gevolgen zien we natuurlijk pas als de wolf er echt is. Pas dan kan ik zien of hij echt een gevaar is voor mijn schapen of dat het wel meevalt. In het buitenland is er al veel meer ervaring. Ik denk dat we daar veel van kunnen leren.<

Herbert Prins, hoogleraar Resource Ecology, Wageningen UR

"We doen vaak net alsof de wolf ook gevaarlijk is voor mensen"

> De stelling is volstrekte flauwekul. Het is de kroon op het werk van de Duitsers die de wolf tolereren en daar niet spastisch over doen. Er zijn werkelijk spectaculaire gegevens over wolven die door Duitsland trekken. Een wolf bijvoorbeeld die vanaf de Lunenburger heide naar Belarus loopt, daar waarschijnlijk merkt dat het te druk is met wolven en weer helemaal terug loopt. We weten dit omdat deze wolf een zender om had. Ik wil daar mee zeggen dat de wolf er in Duitsland gewoon is, en helemaal geen probleem vormt.
Het Nederlandse beleid zal zich daar op moeten voorbereiden. Daar hoeft niet eens zo veel voor te gebeuren als de politiek haar oren maar niet te veel naar de boeren laat hangen. Hier wordt nu al moeilijk gedaan over de mogelijke schade die de wolven kunnen gaan aanrichten. Ten eerste weten we uit Duitsland dat wolven zich helemaal niet vaak vergrijpen aan schapen, en ten tweede kun je het vergoeden van schade gewoon regelen via een Faunafonds. Nederland kan nu een pro-actief beleid voeren, veel voorlichting geven, regels duidelijk communiceren en dan is er volgens mij geen probleem met de wolf.
Vervolgens is het een kwestie van weer wennen aan de wolf. We doen vaak net alsof de wolf ook gevaarlijk is voor mensen. Ik sprak laatst Poolse vrouwen die dagelijks het oerwoud in gingen en daar altijd te maken hadden met wolven. Daar waren ze volstrekt niet bang voor. Ze waren als vrouw veel banger voor de vreemde mannen die ook in het bos liepen. Er zijn uit de huidige tijd maar eigenlijk ook uit de historie eigenlijk geen aanvallen op mensen bekend door wolven. Ik hoop dus dat ook Nederland om op een rustige manier leert omgaan met het samenleven met de wolf.<

Ivo Gelsing, regiomanager Gelderland Recron

"Nederlanders zijn niet meer gewend dat een tochtje in de natuur ook echt spannend zou kunnen zijn"

>Laat ik voorop stellen dat wij ons niet zo in deze discussie begeven. Als je kijkt vanuit het belang van de recreant kun je zeggen dat de aanwezigheid van de wolf een bezoek aan een natuurgebied spannender kan maken. Tegelijkertijd moet je je wel realiseren dat Nederlanders het niet meer gewend zijn dat een tochtje in de natuur ook echt spannend zou kunnen zijn. We willen meestal hooguit een veilige spanning.
Dat natuurbeheerders vanuit de ecologie beredeneerd zeggen dat de wolf de kroon op het natuurbeleid is, kan ik me voorstellen. Maar dat betekent niet dat iedereen zo zit te springen op de komst van de wolf. Je ziet al wat voor een commotie er ontstaat als er een keer een dode wolf wordt gevonden. Dat geeft veel discussie en dat kun je mensen ook niet kwalijk nemen. We hebben in een drukbevolkt Nederland onze maak-natuur enorm goed geregeld zodat de natuur er zich kan ontwikkelen en mensen kunnen recreëren. Als mensen hun zelfde rondje mogen blijven mountainbiken, etc. en als dezelfde campings gewoon open kunnen blijven als de wolf in Nederland is, dan lijkt me er geen probleem te bestaan.<

foto's Hugh Jansman

Ganzenakkoord van tafel

foto Dani Kauf

Het Ganzenakkoord is van tafel. Natuurmonumenten, De12Landschappen en Vogelbescherming hebben geen vertrouwen meer in de Land- en Tuinbouworganisatie Nederland (LTO) bij de uitvoering van het akkoord. Volgens hen respecteert LTO de winterrust van ganzen niet, een essentiële pijler van het akkoord.
Het Ganzenakkoord was een afspraak tussen de provincies en zeven natuur- en landbouworganisaties (de G7) over het beheer van de miljoenen ganzen in Nederland. Het akkoord zou op 1 januari 2014 van kracht worden. In het Ganzenakkoord, dat vorig jaar tot stand kwam, waren afspraken gemaakt over het afschieten van broedganzen in de zomer, terwijl trekganzen met rust zouden worden gelaten. De G7 bestaat uit De12Landschappen, de Federatie Particulier Grondbezit (FPG), de Landbouw- en Tuinbouworganisatie Nederland (LTO), Natuurmonumenten, Stichting Agrarisch en Particulier Natuur- en Landschapsbeheer Nederland, Staatsbosbeheer en Vogelbescherming Nederland.
De Friese gedeputeerde Johannes Kramer, die namens de provincies het overleg met de G7 voerde, noemt het "bijzonder spijtig dat het overleg niet tot het gewenste resultaat heeft geleid." Harm Evert Waalkens, voorzitter van de G7, geeft aan "zeer teleurgesteld te zijn dat het akkoord in het zicht van de inwerkingtreding alsnog gesneuveld is."
Volgens LTO was in het akkoord opgenomen dat adequate maatregelen zouden volgen om het aantal ganzen te verminderen door onder meer het gebruik van CO_2. Door de trage voortgang kwam het draagvlak bij de LTO-leden steeds verder onder druk. LTO in haar persbericht: "Tegelijkertijd werd in het akkoord de voorgestelde winterrust van kracht. Deze onevenwichtigheid heeft tot groeiend verzet geleid bij LTO-leden. De schade in gras en gewassen is enorm en leidde er in sommige gebieden toe dat het vee eerder naar binnen moest omdat er simpelweg onvoldoende gras stond."
Natuurmonumenten is "diep teleurgesteld over de opstelling van agrarisch Nederland. Die opstelling leidt ertoe dat ganzen het hele jaar door geen rust meer krijgen. Ook niet in de winter, de periode dat ze dat het meeste nodig hebben. Natuurmonumenten doet een krachtig appèl op de provincies om de winterrust te waarborgen, zodat kwetsbare trekganzen in de winter niet kunnen worden afgeschoten."
De financiële afspraken in het kader van het ganzenakkoord, zoals de subsidieregeling voor rustgebieden en de overgangsregeling, komen hierbij ook te vervallen. De provincies gaan nu alsnog afzonderlijke afspraken over het ganzenbeheer maken, verwacht het IPO.

http://tinyurl.com/ganzen-vroegevogels
http://tinyurl.com/ganzen-nm
http://tinyurl.com/ganzen-ipo
http://tinyurl.com/ganzen-d12l

Korenburgerveen klaar voor nieuwe veengroei

Het Korenburgerveen, een bedreigd hoogveengebied tussen Groenlo en Winterswijk, is klaar voor nieuwe veengroei. De afgelopen maanden is in opdracht van Natuurmonumenten onder andere 85.000 kuub grond afgegraven, 4500 meter nieuwe damwand gezet en is 2300 meter sloot gedempt. Hierdoor zal de natuurlijke veengroei nog beter op gang komen.
Het Natura 2000-gebied Korenburgerveen is het grootste hoogveengebied in de Achterhoek. Het is een van de laatste Europese gebieden waar veenmos boven het wateroppervlak groeit en na afsterven turf vormt. Met de nu afgeronde herstelwerkzaamheden is de verdroging en verrijking door nutriënten verder teruggedrongen en kan het veenmos weer groeien.
Royal HaskoningDHV heeft de afgelopen maanden voorzetwanden geplaatst langs damwanden die lek bleken te zijn, damwanden afgedekt met veen, een kilometer lang vlonderpad aangelegd en 25 hectare grasland uit de randzone natuurtechnisch afgegraven. De bodem van de vijver is bedekt met waterafdichtende kleikorrels zodat de bodem zonder bemaling is afgedicht. Om de benodigde materialen in het moeilijk toegankelijke hart van het gebied te krijgen zijn helikopters ingezet.

http://tinyurl.com/korenburgerveen

foto Natuurmonumenten

Blauwgrasland verhuisd

Het pimpernelblauwtje is een erg zeldzame vlinder en blauwgraslanden zijn schaars geworden. Om hier verandering in te brengen is het project 'Blues in the Marshes' gestart. Een onderdeel van dit project is het overplaatsen van blauwgrasland en dat is de afgelopen tijd succesvol verlopen.
Blauwgrasland uit natuurgebied de Moerputten is verhuisd naar het naastgelegen gebied de Honderdmorgen. In totaal zijn 68 stukken van een vierkante meter met wortel en al uitgestoken en meteen naar hun nieuwe plek getransporteerd. Op de al eerder afgegraven percelen van de Honderdmorgen zijn ze weer ingegraven, oftewel geënt. De kans dat de geënte 'mini blauwgraslandjes' aanslaan is groot. Met de methode van enten zijn al eerder successen geboekt. Ook kan er in het afgegraven gebied weer kwelwater tot in de wortelzone komen, waardoor nieuw blauwgrasland zich daar weer kan ontwikkelen. De miniblauwgraslandjes in de Honderdmorgen vormen straks samen met het al uitgestrooide maaisel uit de Moerputten de zaadbronnen die voor uitbreiding van de blauwgraslanden gaan zorgen. De pimpernelblauwtjes die nu vrijwel alleen in de Moerputten zitten hebben dan vele hectaren leefgebied erbij. Dat betekent dat de toekomst er voor deze zeldzame vlinder veel zekerder uitziet.
Tijdens het project 'Blues in the Marshes' zal in totaal 170 hectare vochtige schraalgraslanden worden ontwikkeld ten zuiden van 's-Hertogenbosch. Het project creëert daardoor meer leefgebied voor het pimpernelblauwtje. Daarnaast sluit het project aan bij maatregelen om overlast van hoogwater in deze regio te voorkomen. Het project wordt gefinancierd door het Europese LIFE+ Nature programma en de Provincie Noord-Brabant en wordt uitgevoerd door Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer, De Vlinderstichting, Waterschap Aa en Maas en de gemeente Heusden.

http://tinyurl.com/blauwgrasland

Nederlandse Rondhoutveiling

Op 22 februari aanstaande vindt de 18e Nederlandse Rondhoutveiling plaats. Hier gaat een gevarieerd aanbod aan kwaliteitshout onder de hamer. Kopers vinden hier bijzonder hout voor uiteenlopende toepassingen, aanbieders kunnen een goede prijs krijgen voor bijzondere bomen in een bosopstand of gemeenteplantsoen.
De voorbereidingen voor de veiling zijn in volle gang. De Nederlandse Rondhoutveiling is op zoek naar kwaliteitshout of hout met een bijzonder verhaal dat op de veiling te koop kan worden aangeboden. De afnemers van het hout, waaronder zagerijen, meubelmakers en kunstenaars, zijn inmiddels goed bekend met de houtveiling. De organisatie richt zich daarom nu vooral op het vergroten van het aanbod. "In kleine boerenbosjes of gemeenteplantsoenen staan vaak prachtige bomen. Maar omdat het dan maar om één of enkele exemplaren gaat, wordt niet aan de veiling gedacht. Dat is jammer, want juist die exemplaren kunnen op de Rondhoutveiling een hele mooie prijs opleveren, " aldus medeorganisator Pieter Westerhof van de Bosgroep Midden-Nederland. Aanbieders van hout kunnen vrijblijvend contact opnemen met de Bosgroepen tot 31 december, ook voor een kwaliteitskeuring.
De Nederlandse Rondhoutveiling is een jaarlijks terugkerende veiling. Op deze veiling worden per opbod kavels naald- en loofhout met een kwaliteitsklasse A en B geveild, hoofdzakelijk afkomstig uit Nederland. Het hout vindt hier z'n weg naar meubelmakerijen en kunstateliers.

http://tinyurl.com/houtveiling

Nieuwe website over biomassa uit landschap

In opdracht van het ministerie van Economische Zaken (EZ) heeft Dienst Landelijk Gebied (DLG) een website gelanceerd over het nuttig gebruik van biomassa uit landschap als bron van energie of als grondstof. De site heeft als doel private partijen en overheden te inspireren en op weg te helpen met initiatieven. Op de site staat informatie over de werkwijze om te komen tot een biomassaketen, vier uitgewerkte concepten en ervaringsverhalen van pilotinitiatieven.
Op veel plaatsen komt biomassa vrij bij onderhoud van het landschap. Slechts een deel van die biomassa wordt nuttig gebruikt. Dit komt onder andere omdat het landschap nog niet optimaal is ingericht om biomassa te oogsten. Bovendien is nog niet altijd duidelijk hoe de biomassa zo goed mogelijk te benutten is.
De website is een resultaat van het project 'Schoon & Zuinig: Biomassa' dat DLG heeft uitgevoerd in opdracht van het ministerie van EZ, met als doel meer biomassa in gebiedsprojecten nuttig te gebruiken. De projecten geven uitvoering aan de afspraken die de rijksoverheid heeft gemaakt met het Bosschap, het Platform Hout en de Branche Vereniging Organische Reststoffen in het Innovatie- en Actieprogramma Schone en Zuinige Agrosectoren (voorheen Agroconvenant).

http://www.biomassauitlandschap.nl

Te weinig succes voor broedende wadvogels

Bekende wadvogels, zoals de scholekster en de kluut, brengen te weinig jongen groot. Dat is de conclusie van een rapport van Sovon Vogelonderzoek Nederland en onderzoeksinstituut IMARES. Van tien soorten werd onderzocht hoeveel jongen er in 2009 en 2010 werden grootgebracht in het Waddengebied. Stormvloeden, predatie en verminderd voedselaanbod zijn de belangrijkste oorzaken.
Sinds 2005 meten vogelonderzoekers en vrijwilligers de broedresultaten van kenmerkende wadvogels in de Nederlandse Waddenzee. Sinds 2010 doen ze dat in internationaal verband, samen met Duitse en Deense onderzoekers. In 2009 en 2010 bleek dat vijf soorten echt in de problemen zitten: de eidereend, scholekster, kluut, visdief en noordse stern. Ze brengen te weinig jongen groot. Dat zorgt er ook voor dat er steeds minder paartjes van deze soorten tot broeden komen op de Wadden. Bij lepelaar, kokmeeuw, kleine mantelmeeuw, zilvermeeuw en grote stern is het beeld wat wisselender. Alleen voor de lepelaar is de toekomstverwachting enigszins positief.
Er zijn verschillende oorzaken voor de magere resultaten van de wadvogels. In 2009 en 2010 waren er stormvloeden, waarbij de kwelders onderliepen. Honderden nesten van scholeksters, kluten en lepelaars gingen daardoor verloren. De verwachting is dat deze stormvloeden, die vooral in het late voorjaar grote problemen veroorzaken, steeds vaker zullen voorkomen als gevolg van klimaatverandering en zeespiegelstijging. Een andere belangrijke oorzaak voor slechte broedresultaten is volgens de onderzoekers predatie. Vossen, bruine ratten, maar ook verwilderde katten eten soms grote aantallen eieren of kuikens op. Daarnaast is de afgenomen voedselbeschikbaarheid een probleem. Hoewel er niet veel onderzoeksgegevens over beschikbaar zijn, denkt Sovon dat veel soorten niet fit genoeg zijn om te gaan broeden of om voedsel in het broedseizoen te vinden.

http://tinyurl.com/wadvogels

foto Edo van Uchelen

De komst van de wolf naar Nederland

— Dennis Lammertsma, Geert Groot Bruinderink, Hugh Jansman (Alterra, Wageningen UR) & Maarten Jacobs (Wageningen Universiteit)

In de afgelopen tientallen jaren is de wolf begonnen aan een opmars door Europa, waarbij de Nederlandse grens steeds dichter wordt genaderd. De kans bestaat dan ook dat de wolf de komende jaren zal opduiken in Nederland. Deze ontwikkeling roept bij verschillende organisaties en bevolkingsgroepen uiteenlopende reacties op over de effecten op de natuur, de recreatie, de veeteelt, het faunabeheer en de veiligheid van de mens. Een belangrijke vraag is daarom hoe we met de eventuele komst van de wolf moeten omgaan. Alterra schreef in opdracht van het ministerie van Economische Zaken, de provincies en het Faunafonds een ‘factfinding study’.

> Een wolf onderscheidt zich uiterlijk van een hond van vergelijkbare grootte door zijn langere poten, kortere oren, soepele, elastische gang en rechte staart. De lichaamsbouw is uitstekend aangepast aan de leefwijze waarbij de wolf lange afstanden af legt. Een wolf kan door zijn leefgebied 'snoeren', dat wil zeggen langs een min of meer rechte lijn lopen, waarbij hij 'voet in voet' plaatst. Dit is een energiezuinige manier van bewegen die een hond niet (of minder) toepast. Wolven zijn top-predatoren die in roedelverband in staat zijn om grote prooien te bemachtigen. De grootte van een roedel hangt af van het beschikbare prooidieraanbod en varieert van 1 tot meer dan 10 dieren. Bij het jagen op grote prooien zoals elanden zijn grotere roedels betrokken dan bij het jagen op kleine prooidieren zoals hazen of marmotten.
In Europa bestaat het dieet vooral uit wilde hoefdieren zoals ree, edelhert, damhert, wild zwijn en eland. Het is mogelijk dat wolven zich specialiseren op een bepaalde wilde hoefdiersoort. Als die soort in aantal afneemt kunnen wolven uitwijken naar landbouwhuisdieren of kleinere prooien, zoals hazen. Afhankelijk van de leeftijd heeft een wolf ongeveer 1600-2500 kg per jaar aan prooidierbiomassa nodig. Een volwassen wolf eet 3-15 kg per dag afhankelijk van hoe lang geleden er voedsel beschikbaar was. Jagend kunnen zij 40-150 km per dag afleggen en eenmaal in de aanval kunnen ze probleemloos een snelheid van 60 km per uur halen. Bij een dichtheid van 0,005-0,25 wolven per 100 ha heeft elk roedel een leefgebied van 15.000-35.000 ha. Vaak ligt het nest in het centrum van het leefgebied. Vanaf het tweede levensjaar kan een wolvin jongen krijgen. Na een draagtijd van ongeveer 63 dagen worden 4-8 welpen geworpen. Op een leeftijd van 10-22 maanden verlaten jonge wolven het ouderlijk territorium om op zoek te gaan naar hun eigen leefgebied en een partner. Zowel de mannetjes als de wijfjes trekken weg, waarbij vestiging op honderden kilometers van hun geboorteplek kan plaatsvinden.

Houding ten opzichte van de wolf

De gemiddelde Nederlander staat naar verwachting positief ten opzichte van de wolf. Hoewel deze houding nog niet systematisch is gemeten in Nederland, is er wel kennis verzameld over algemene waardeoriëntaties ten opzichte van wilde dieren. Op hoofdlijnen zijn er in dit verband twee waardeoriëntaties. Mensen met een dominantie oriëntatie voor dieren vinden dat deze door de mens gebruikt en benut mogen worden. Mensen met een mutualisme oriëntatie vinden dat wilde dieren zorg verdienen en kennen rechten aan hen toe. In Nederland is deze laatste de meeste voorkomende oriëntatie, waardoor het voor de hand ligt dat Nederlanders een positieve houding ten opzichte van de wolf hebben.
Naarmate directe ervaringen met de wolf echter een grotere rol spelen kan de houding negatiever worden, zoals blijkt uit onderzoek in andere landen. Naast gedachten, spelen emoties ook een rol in de relaties tussen mens en wolf. Basale emoties, zoals angst of blijdschap, zijn in de loop van de evolutie ontstaan als adaptaties die overleving en welzijn bevorderen. Een angstreactie ten opzichte van een grote predator zoals de wolf gaat gepaard met fysiologische reacties, zoals een versnelde hartslag en een adrenalineboost. Deze aangeboren responsen vergroten de kans op overleving tijdens een confrontatie (meer zuurstof en voedsel bij de spieren en een verhoogde pijngrens). Dat veel mensen bang zijn voor een wolf is dus niet zo verwonderlijk, al worden mensen zelden gedood: "better safe than sorry". Naast belangen die men heeft, zullen de houdingen en emoties bepalen hoe men denkt over het beheer van de wolf. Aangezien belangen, houdingen en emoties divers zijn onder Nederlanders, zullen debatten niet uitblijven. Debatten over de wolf beperken zich echter niet alleen tot louter 'wolfzaken'. Als deelnemers bijvoorbeeld een algemene onvrede tegenover de overheid ervaren, dan is de kans groot dat dit ook een rol speelt in de discussie.

Samenleven met wolven

Vooral veehouders en jagers ervaren de controverse rondom de wolf: zij zien in wolven een bedreiging die het op 'hun' dieren hebben gemunt. Jagers zullen er rekening mee moeten houden dat de wolf wilde hoefdieren zal gaan eten. Maar een regulerend effect van wolven op hoefdierpopulaties staat op voorhand niet vast. Decimering van een lokale populatie wilde hoefdieren door wolven behoort weliswaar tot de mogelijkheden, maar lijkt op basis van de bevindingen in de Lausitz (Duitsland) niet waarschijnlijk. Waar momenteel mensen en wolven beiden op hoefdieren jagen, blijken wolven relatief weinig prooidieren te pakken in vergelijking met jagers. Onderzoek moet antwoord geven op de vraag of er iets verandert in het jaarlijks afschot dat is te herleiden tot de komst van de wolf.
Voor veehouders lijken preventieve maatregelen essentieel zowel om de economische verliezen te beperken als om veehouders tevreden te houden. Schade in Europa wordt veelal vergoed door financiële tegemoetkomingen en het stimuleren en subsidiëring van preventieve maatregelen. Er bestaan veel verschillen in compensatiesystemen voor 'wolvenschade' binnen Europa, onder andere door verschillen in nationale of regionale richtlijnen (Tabel 1). Schade wordt gedeeltelijk of helemaal vergoed en in sommige gevallen wordt zelfs meer dan de marktwaarde uitbetaald. In Slovenië en Frankrijk worden wolven geschoten als beheermaatregel. Dit is veelal tijdrovend en mogelijk ook ineffectief omdat door het afschieten van de dominante wolven roedels uit elkaar vallen en jonge wolven sneller gemakkelijkere prooien als vee aan vallen. Huisdieren staan nauwelijks op het menu en schade beperkt zich tot (jacht)honden.
Samenleven met wolven betekent ook dat er een heldere strategie moet zijn hoe om te gaan met 'probleemwolven': wolven die met zekere regelmaat landbouwhuisdieren doden of zich opvallend gedragen tegenover de mens (bijvoorbeeld hun schuwheid afwerpen). Onder 'natuurlijke omstandigheden' zal een wolf een mens niet aanvallen. Maar ook hier geldt: hoe meer mensen en wolven in hetzelfde gebied leven, hoe meer kans op slachtoffers. De kans op treffen neemt toe bij wolven met rabiës en oude wolven met gebreken aan bijvoorbeeld het gebit of poten, maar vooral gewenning speelt een rol. Wolven kunnen wennen aan de nabijheid van mensen en hun natuurlijke schuwheid afleggen. De aanwezigheid van 'gemakkelijk voedsel' speelt hierbij een rol. Net als bij het wild zwijn kunnen op deze manier 'probleemwolven' ontstaan. Van belang is dus het voorkómen van gewenning.

Beheer van wolven

Voor het voeren van een objectieve discussie over wolven is een monitoringsprogramma onmisbaar. Dit programma geeft informatie over de grootte en trend van de populatie, de dieetkeus, schade aan (landbouw)huisdieren, de omvang van het verspreidingsgebied, de beschikbaarheid en kwaliteit van geschikt leefgebied en de belangrijkste bedreigingen daarvan. Een open communicatie over de wolf,

Tabel 1. Overzicht van schaderegelingen in Europa

Land	Financiering	Organisatie	Diersoort	Hoeveel
Albanië	-	-	-	-
Bulgarije	Jagers	Jagers	"schade"	0
Duitsland	Bundesland	divers	Landbouwhuisdieren, jachthonden, hobbydieren divers	85-100% marktwaarde
Estland	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren	100% marktwaarde
Finland	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren, rendieren, honden	100% marktwaarde
Frankrijk	DDAF	DDAF	Landbouwhuisdieren	100% marktwaarde
Griekenland	verzekering	ELGA	Landbouwhuisdieren	<90% marktwaarde
Hongarije	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren	
Italië	Provincie	Provincie	Landbouwhuisdieren	divers
Kroatie	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren	100% marktwaarde
Letland	-	-	-	-
Litouwen	-	-	-	-
Macedonië	-	-	-	-
Noorwegen	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren, rendieren, honden	?
Oostenrijk	Jachtverzekering	Jagers	Landbouwhuisdieren	?
Polen	Staat	Provincie, Nationale Parken	Landbouwhuisdieren	100% marktwaarde
Portugal	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren	100% marktwaarde
Roemenie	Jachtverzekering		Landbouwhuisdieren	?
Servie	Jagers	Jagers	?	0
Slowakije	Staat	Regionale milieuorganisaties	Landbouwhuisdieren, honden, wilde hoefdieren in Nationale Parken	?
Slovenië	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren	>100% marktwaarde
Spanje	Regio	Regio	Landbouwhuisdieren	divers
Tsjechië	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren	100% marktwaarde
Turkije	-	-	-	-
Zweden	Staat	Staat	Landbouwhuisdieren, rendieren, honden	?
Zwitserland	Staat 80%, Kanton 20%	?	Landbouwhuisdieren	100% marktwaarde

Afkortingen bij Tabel 1
ELGA = National organization for Agricultural Insurance
DDAF = Departmental Direction of Agriculture and Forests
- = Geen gegevens beschikbaar

waarbij voorlichting en overleg met en tussen belangengroepen plaatsvindt, is daarbij een sleutelfactor.
Hoewel studies naar communicatie over wolven tot op heden voor zo ver wij weten ontbreken, is het duidelijk dat communicatie tussen alle betrokken partijen van groot belang is. Daarvoor is een organisatorisch en wetenschappelijk aanspreekpunt, een onafhankelijke wolvenexpert, een vereiste. Hetzelfde kan worden gezegd over het van meet af aan tonen van openheid aan de kant van de overheid. Daarnaast dient de overheid proactief beleid te ontwikkelen. Onderdeel hiervan is een communicatiestrategie, bijvoorbeeld als onderdeel van een wolvenplan. Hierbij is provincie- en landgrens-overschrijdende samenwerking van belang. De kans op een effectieve communicatie is het grootst als deze gericht is op de diverse doelgroepen, waarvan de specifieke attitudes, onderliggende overtuigingen, informatiebehoefte en emoties bekend zijn.

Wolvenplan

In vervolg op de factfindingstudy van Alterra, in opdracht van het ministerie van Economische Zaken, de provincies en het Faunafonds over mogelijke consequenties van de komst van de wolf naar Nederland en op onderzoek van bureau Intomart GfK over de publieke opinie, werd op 8 november 2012, in opdracht van dezelfde drie partijen, een workshop gehouden met een groot aantal, mogelijk in de toekomst betrokken partijen. Deze kwamen gezamenlijk tot de conclusie dat het goed is om, middels het opstellen van een wolvenplan, voorbereid te zijn op de komst van de wolf naar Nederland. Het ministerie van Economische Zaken, de provincies en het Faunafonds verstrekten daarom opdracht aan Alterra tot het schrijven van een voorstel voor een wolvenplan voor Nederland ten behoeve van het formuleren van proactief beleid door de overheid. Aspecten die hierin aan de orde zullen komen zijn wet- en regelgeving, flankerend ecologisch onderzoek, monitoring, schadepreventie en compensatie en communicatie. In navolging op de workshop van 2012 wordt daarbij opnieuw samenwerking gezocht met maatschappelijke organisaties om het draagvlak voor een wolvenplan te vergroten.<

dennis.lammertsma@wur.nl

Meer lezen:
Groot Bruinderink, G.W.T.A., H.A.H. Jansman, M.H. Jacobs & M. Harms 2012. De komst van de Wolf (Canis lupus) in Nederland. Een factfindingstudy. Alterra rapport 2339, Wageningen.

foto Marcel Huijser

De Wolf: getolereerd of geschoten?

De wolf is in aantocht, zowel vanuit het oosten als vanuit het zuiden. Waarom rukt hij op en is hij ineens zo succesvol? Wat eet hij? Welke invloed heeft hij op andere dieren? Vragen die een licht werpen op hoe we ons moeten voorbereiden. Omdat we dat niet kunnen op basis van eigen ervaring kijken we in dit artikel naar het buitenland en proberen een aantal van de meest prangende vragen over de wolf te beantwoorden op basis van literatuur.

— Wieger Wamelink, Glenn Lelieveld & Fabrice Ottburg (Alterra, Wageningen UR)

> Ooit kwam de wolf voor in Nederland en werd hij van de roofdieren volksvijand nummer 1. Aan het eind van de 19e eeuw is de laatste wolf in Nederland gezien. Ook Europees gezien ging het bergafwaarts met de wolf. Tot voor kort was de wolf verdreven uit grote delen van Europa. Alleen in Oost-Europa richting Rusland en kleine populaties in Spanje, Italië, Griekenland en op de Balkan overleefden de vervolging (figuur 1), vaak in onherbergzame gebieden. In de tweede helft van de twintigste eeuw kwam het keerpunt voor de wolf. Tijdens de conventie van Bern in 1979 is besloten dat de wolf een beschermde soort werd. Later kwam daar Europese wetgeving bij en is de wolf sinds 1992 een habitatrichtlijnsoort. In Nederland is de wolf al opgenomen als doelsoort in het kader van het nieuwe Subsidiestelsel Natuur en Landschap (SNL).

Hoewel beschermd, komt stropen van de wolf of illegale jacht nog steeds voor, zoals recent in Duitsland. Na de opheffing van het ijzeren gordijn, die ook letterlijk een barrière voor verspreiding was, kon de wolf vanuit het oosten aan een opmars beginnen. Inmiddels hebben wolven zowel uit het oosten als uit het zuiden Duitsland bereikt. De enige landen die nog niet (aantoonbaar) bereikt zijn op het Europese vasteland zijn de Benelux en Hongarije. De Europese populatie bestaat uit naar schatting meer dan 10.000 individuen.

Er is geen herintroductieprogramma voor de wolf en die gaat er ook niet komen: de wolf gaat Nederland net als de andere Europese landen uit zichzelf bereiken. Hij zit op minder dan een nacht lopen van de Nederlands-Duitse grens. Deze natuurlijke dispersie heeft verreweg de voorkeur boven herintroductie, omdat dan de natuurlijke processen een rol kunnen spelen. Dispersie is de ongerichte trek van juveniele dieren op zoek naar een nieuw territorium.

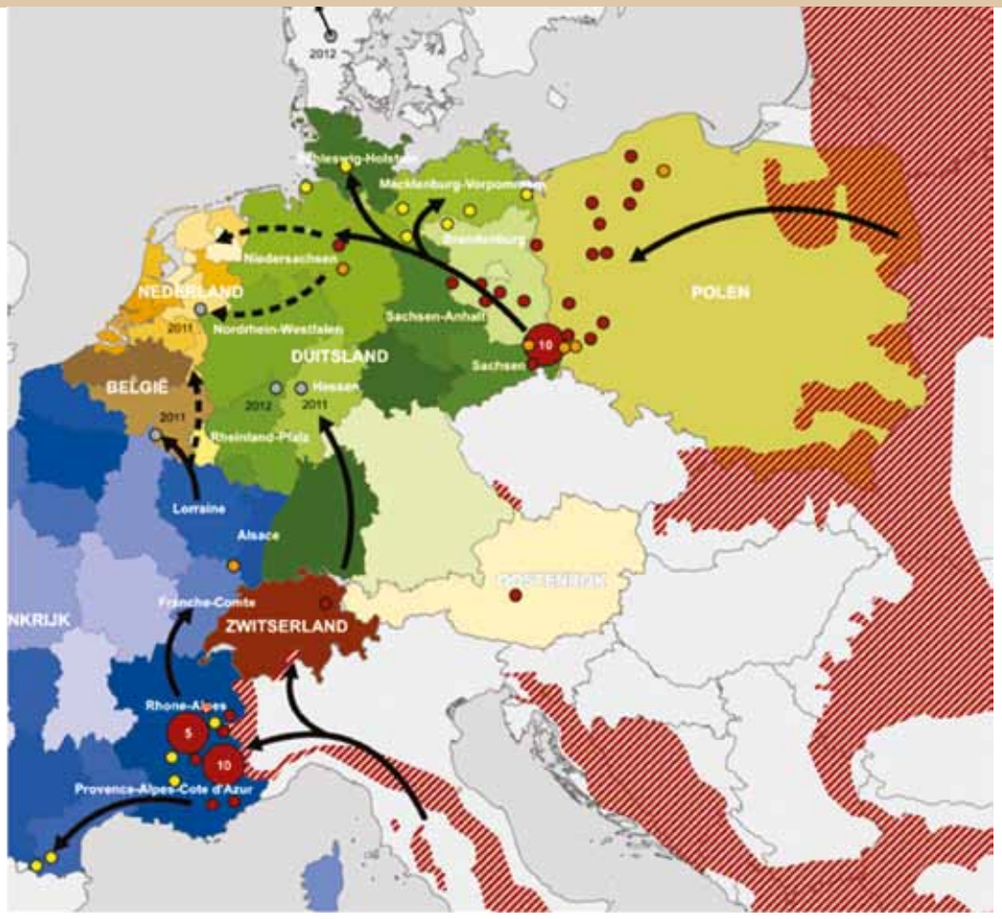
Wolfhabitat: Achterhoek is prima, Veluwe ook

De wolf stelt net als alle andere levende wezens eisen aan het landschap waarin hij wil en kan leven. Het landschap is ten opzichte van de tijd dat de wolf nog in Nederland voorkwam dramatisch veranderd. Natuurgebieden zijn klein, versnipperd en de mens is alom aanwezig. In principe zal de wolf een mens en menselijke bebouwing mijden. Echter het lijkt erop dat de wolf mee is veranderd en dat hij deels een cultuurvolger is geworden. Hij steekt niet graag grote wegen over, maar gebruikt snelwegen wel om er langs te lopen als hij op dispersie gaat (wat meer dan 1000 km kan zijn). Ecoducten kunnen helpen om snelwegen veilig te passeren, maar mogelijk worden ook viaducten gebruikt. Een wolf heeft een groot territorium

nodig, mede afhankelijk van de prooidichtheid. Voor een roedel is dat al snel een paar honderd vierkante kilometer. Het territorium mag niet teveel doorsneden zijn door wegen en er mag niet teveel bebouwing aanwezig zijn. Het landschap mag open zijn, zoals dat aanwezig is in bijvoorbeeld de Achterhoek, Twente en Drenthe. Een bosje dat overdag voor dekking kan zorgen en waar jongen geworpen kunnen worden is voldoende. Bosgebieden als de Veluwe voldoen echter ook. Een van de grootste vijanden van de wolf zal waarschijnlijk de auto zijn, mede omdat wolven vele kilometers per nacht afleggen op zoek naar prooi.

Wat eet een wolf?

De wolf is een carnivoor, ook al eet hij wel wat planten, vooral kruiden en vruchten. Als carnivoor is hij een typische opportunist en eet wat er is en wat hij te pakken kan krijgen, inclusief dode dieren en zelfs afval. De prooigrootte varieert enorm: van hazen en konijnen (1 kg) tot, in de Verenigde Staten, bizons (1000 kg). Omdat de wolf al lang niet meer in Nederland voorkomt, is het moeilijk te voorspellen hoe zijn dieet er hier precies uit zal zien. Waarschijnlijk zal hij vooral ree eten met, indien aanwezig, edelhert en wild zwijn. Maar kleinere prooien zoals hazen en konijnen, vogels (ruiende ganzen) of een bever zal een wolf ook eten. Hij zou als aanvulling op ree ook landbouwhuisdieren of de paarden en koeien in natuurgebieden kunnen kiezen. In Duitsland is tot nu toe het aantal landbouwhuisdieren in het dieet van de wolf erg laag. Er zijn echter ook waarnemingen uit Eurazië waar het aandeel landbouwhuisdieren groot is. Ook waarnemingen in Zuid-Europa laten een veel groter aandeel landbouwhuisdieren in het dieet zien (tot 50%).
De aanname dat de wolf grote grazers eet, zou tot ethische discussies kunnen leiden. Plannen over hoe hier mee om te gaan en discussies hierover kunnen worden gevoerd voordat de wolf arriveert. Dergelijke maatregelen passen in een wolvenprotocol als onderdeel van het wolvenplan dat nu wordt opgesteld in opdracht van het ministerie van EZ.

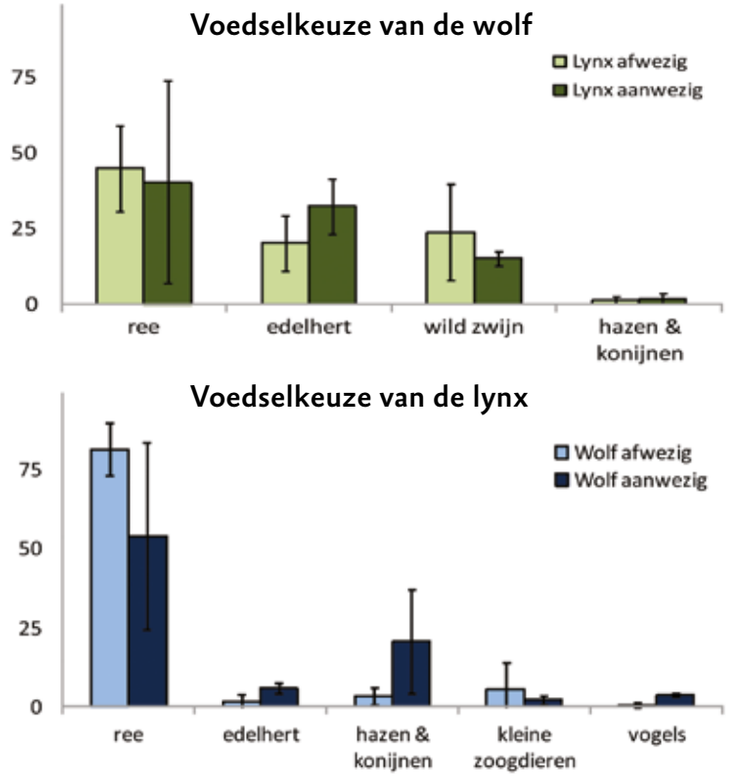
Figuur 1 Huidige verspreiding en verwachte dispersie route voor de wolf in Europa.

- Wolvenroedels,
- 5 Aantal roedels.
- Paartje
- Solitaire wolven
- Een waarneming
- Huidige verspreidingsrichting
- Verwachte verspreidingsrichting
- Huidig permanent door wolven ingenomen territoria

(Kaart overgenomen van Natuurmonumenten 2012 en gebaseerd op Alterra 2012, Boitaini et al. 2010; Kotaktburo Wolfsregion Lausitz 2012, LoupLynx 2012, NABU 2012, Promberger en Promberger-Fürpass 2010, Salvatori en Linell 2005, wolveninnederland.nl 2012)

Gedrag van de wolf en de invloed op andere dieren

Vanaf 1995 zijn in het Yellowstone park in de Verenigde Staten wolven geherintroduceerd. De introductie heeft een enorme invloed gehad op het gebied. Voorheen was de eland hier dominant en concurreerde hij de bizon en de bever weg. De eland zorgde voor een overbegrazing, blokkeerde successie naar bos en zorgde voor een vrij eenzijdige en relatief soortenarme vegetatie. Na de introductie van de Noord-Amerikaanse wolf, nam het aantal elanden af door predatie. Hierdoor kon de successie naar bos weer op gang komen, wat weer ruimte bood aan de bever. Daarnaast nam voor de bizon de concurrentie af, waardoor ook die soort in aantal groeide. Door de meer gevarieerde populaties grazers kwam er weer meer variatie in de structuur in het park waardoor de plantensoortenrijkdom toenam. De introductie van de wolf kan dus forse gevolgen hebben op het hele ecosysteem, tot en met plantensoorten toe. Voor Nederland zou de wolf daarom grote gevolgen kunnen hebben vergelijkbaar met die in Yellowstone park. Wij denken dat het gedrag van reeën en wilde zwijnen zou kunnen veranderen. Doordat ze bejaagd worden door de wolf zullen ze schuwer worden en zullen ze zich waarschijnlijk minder laten zien op open vlaktes, zoals akkers en weilanden. Het gedrag zou ook zo kunnen veranderen dat de begrazing van de bossen minder egaal wordt en dat er weer bosverjonging kan optreden en er ook meer variatie in de ondergroei komt, zoals in Yellowstone park. Daarnaast zouden wolven in Nederland op ganzen kunnen gaan jagen en helpen de ganzenstand te beperken. De terugkeer van de wolf zou dus wel eens de negatieve effecten van ganzen, wilde zwijnen en reeën kunnen beperken en daarmee veel problemen beperken die we nu hebben met (te) hoge aantallen van deze soorten. De wolf is dan een natuurlijke aanvulling op de maatregelen

Figuur 2 Belangrijkste voedselkeuze van de wolf en de lynx in af- en aanwezigheid van elkaar. Met boven de keuze van de wolf en onder de keuze van de lynx in aantallen op basis van wolven- en lynxuitwerpselen. De zwarte lijnen geven de onzekerheid in de metingen weer.

foto Piet Wit

In Mongolië zijn er zorgen over de predatie van de daar geherintroduceerde Przewalski paarden. Wolven eten daar normaal marmotten, edelherten en gedomesticeerde paarden en ander vee. Als herders hun vee beter beschermen dan worden er meer Przewalski paarden gegeten. Het voorstel is daarom om ervoor te zorgen dat een andere belangrijke prooi, het edelhert, in aantal kan toenemen, om zo de druk op de Przwalski paarden te verminderen. Dit voorbeeld laat zien dat wolven ook hele grote prooien aankunnen, inclusief paarden. Uit de Verenigde Staten is het bekend dat wolvenroedels zelfs beren aanvallen.

die nodig zijn om schade door bijvoorbeeld wilde zwijnen te beperken.

Concurrenten

De wolf heeft een aantal natuurlijke concurrenten in Europa: lynx, beer, vos (die ook op het menu staat van de wolf) en in het noorden de veelvraat. Een natuurlijke vijand heeft hij niet, al zouden jongen wel gegrepen kunnen worden door bijvoorbeeld de lynx. Van zijn concurrenten komt alleen de vos voor in Nederland. De wolf zal in Nederland de absolute toppredator worden. Voor de vos zal dat waarschijnlijk weinig gevolgen hebben: hij zal mogelijk op wat kleinere prooien overstappen.
De aanwezigheid van de wolf kan wel alle andere predatoren beïnvloeden in hun voedselkeuze. Dat zou bijvoorbeeld kunnen gelden voor de lynx als die zich permanent gaat vestigen in Nederland. Meer dan de vos zijn wolf en lynx concurrenten van elkaar, met eenzelfde voorliefde voor ree. Of de lynx zich kan vestigen in Nederland is echter nog maar de vraag, een lynx is veel kieskeuriger in zijn habitatkeuze. Hij verlangt bossen en die moeten het liefst aaneengesloten zijn. Daar waar de wolf zich in principe in ons versnipperde landschap wel thuis zal voelen, geldt dat niet voor de lynx. Zijn probleem zit hem vooral in het bereiken van de grote bosgebieden, zoals de Veluwe. Om die te kunnen bereiken zijn boscorridors van behoorlijke omvang nodig.
Als de lynx komt kan dat dus invloed hebben op de prooikeuze van de wolf (figuur 2). De weinige Europese literatuur die er is laat zien dat dit effect niet heel groot is, al zou de wolf mogelijk meer edelherten kunnen gaan eten. Voor de lynx is er wel een significant effect op de prooikeuze bij aan of afwezigheid van de wolf: hij blijft ree, edelhert en wild zwijn eten, maar zal wel overgaan op meer hazen, konijnen en vogels.
Wolven kunnen als toppredator invloed hebben op het gedrag en voorkomen van andere soorten. In de Verenigde Staten heeft de wolf een grote invloed op de generalist de coyote. De Canadese lynx wordt grotendeels weggeconcurreerd door de coyote bij afwezigheid van de wolf. Daarnaast lijdt de Amerikaanse haas erg onder predatie door de coyote in gebieden waar de wolf is verdwenen. Terugkeer van de wolf zou ervoor kunnen zorgen dat het aantal coyotes af neemt. Hierdoor kan dan zowel het aantal Canadese lynxen als het aantal Amerikaanse hazen weer toenemen. In Finland is een dergelijke relatie tussen predatoren en prooi vastgesteld voor de Europese lynx (toppredator), de vos (generalist) en de sneeuwhaas (prooi). Bij aanwezigheid van de lynx is de dichtheid van de vos veel lager dan verwacht mag worden en zijn er veel sneeuwhazen. Daar waar er een lage dichtheid van lynxen aanwezig is, maar wel relatief veel vossen, is het aantal sneeuwhazen veel lager dan mag worden verwacht op basis van het voedselaanbod.

Ruimte

Al met al lijkt er in Nederland ruimte voor de wolf te zijn, al ontbreken echte grote wilde prooien zoals eland en wisent. Maar er zijn genoeg reeën, wilde zwijnen en edelherten om dat te compenseren en daarnaast zijn er in natuurgebieden de voor begrazing ingezette runderen en paarden. Dit laatste zou als negatief kunnen worden ervaren, net als de waarschijnlijke predatie van landbouwhuisdieren. Het landschap lijkt buiten de Randstad voor een groot deel geschikt, al zijn er ook delen van het rivierengebied die waarschijnlijk ongeschikt zijn. De duinen zouden geschikt kunnen zijn, maar het is de vraag of een wolf die kan bereiken. Er mag verwacht worden dat als de wolf arriveert dit van grote invloed zal zijn op de hele natuur en het gedrag van veel andere diersoorten, wat ook weer het natuurbehoud en het natuurbeheer zal beïnvloeden. Of het een succes wordt zal echter grotendeels afhangen van de mens, en de reactie op de negatieve kanten die de wolf met zich meebrengt. Want dat er landbouwhuisdieren gegeten gaan worden is wel zeker. Overleeft de wolf ons drukke autoverkeer? Wordt hij getolereerd of illegaal geschoten?<

wieger.wamelink@wur.nl

Voor literatuurlijst zie www.vakbladnbl.nl.

Wolf herkennen in het veld

— Leo Linnartz (WolvenInNederland)

foto Ronald Messemaker

Om Nederland voor te bereiden op de komst van wolven hebben FREE Nature, de Zoogdiervereniging en ARK Natuurontwikkeling 5 jaar geleden WolvenInNederland en de gelijknamige website opgericht. Inmiddels zijn ook Natuurmonumenten, IVN, KNJV, Studio Wolverine en Rewilding Foundation aangeschoven bij het samenwerkingsverband. WolvenInNederland streeft naar een conflictarm samenleven van mens en wolf. Daarnaast wil dit samenwerkingsverband actuele en wetenschappelijk gefundeerde informatie over wolven beschikbaar stellen aan een breed publiek. Ook beantwoordt WolvenInNederland vragen van pers en publiek en probeert zo goed mogelijk zicht te krijgen op waarnemingen van (vermeende) wolven in Nederland. Waarnemers kunnen bij info@wolveninnederland.nl hun waarneming of vraag kwijt. Ook waarnemingen met de vraag: “is dit een wolf?” zijn welkom. Veelal zijn het toevallige passanten die hun waarneming melden, maar graag ontvangen wij ook waarnemingen van boswachters, beheerders, bosbouwers, jagers, etc. Daarnaast kunnen waarnemingen ook naar telmee.nl of waarneming.nl worden gestuurd.

Wolf, hond of vos

Een wolf kom je niet zo maar tegen in het wild. De dieren zijn schuw en vooral ’s nachts actief. En als je dan een dier tegenkomt dat op een wolf lijkt, is het moeilijk om met zekerheid vast te stellen of het echt een wolf was. Kenmerken en sporen van honden en wolven overlappen en worden gemakkelijk verwisseld. Ook met behulp van DNA is niet altijd 100% uitsluitsel te krijgen. Honden stammen immers van wolven af en hebben nog steeds grote delen van hun DNA met wolven gemeen. Juist daarom zijn goed beschreven waarnemingen of bewijsfoto’s van groot belang. Het moeilijkst is het om in het veld de wolven van vossen en honden te onderscheiden omdat deze nog veel op elkaar kunnen lijken zeker als het gaat om hondenrassen als husky, malamut en laika die nog een wolfachtig uiterlijk hebben behouden. Ook kruisingen tussen herdershonden en wolven kunnen erg op een wolf lijken.

De tabel op de volgende pagina's geeft een overzicht van de kenmerkende verschillen tussen wolf, hond en vos.

>>>

wolf herkennen in het veld

kenmerk	wolf	hond	vos
Staart	Ruig behaard, recht en naar beneden gedragen, met vaak donkere contrastarme punt. Reikt tot aan de hak.	Vaak kortharig of gekruld. Is soms kort, of juist lang, tot over de hak. Vaak boven de rug gedragen (afhankelijk van het ras).	Ruig behaard, met veelal contrastrijke witte punt. Reikt tot op de grond.
Rug	Recht, (donker)grijs met vaag zadel dat geleidelijk overgaat in de flankkleur.	Soms aflopend. Soms met grijze rug, maar dan sterker contrast met flankkleur.	Recht, egaal roodbruin gekleurd, maar soms grijzig.
Romp	Ruwe vacht, contrastarm getekend. Rossig tot beige-bruin of grijzig bruin op de flanken. Nooit wit, lichtgrijs of zwartgrijs.	Vaak eenkleurig of juist veel contrast en scherpe kleurovergangen. Veel kleuren mogelijk.	Meestal egaal roodbruin.
Borst	Diepe borst, waar de poten meer onder de borst lijken te staan. Witte keel loopt tot aan de borst.	Slanke borst met de poten meer aan de zijkant geplaatst. Soms (veel) meer wit op de borst dan bij wolf.	Slanke borst met voorpoten dicht bij elkaar. Wit van de keel loopt door tot tussen de voorpoten.

foto's v.l.n.r: Leo Linnartz, Fabrice Ottburg, Jeanne Soetens.

foto Erwin Al

> Ogenschijnlijk een wolf, maar in werkelijkheid een Tsjechoslowaakse wolfhond. De slanke kop en contrastrijke gitzwarte staartpunt zijn de meest opvallende verschillen met een Europese wolf. Verder is de flankkleur kenmerkend voor wolfhonden, maar te bleek voor wolven. De kleurovergang tussen flank en rug is te recht en scherp afgetekend en het grijs op de schouder ontbreekt.

Kop	Breed en krachtig met een brede snuit.	Kop en snuit smal.	Brede ronde kop met een smalle snuit.
Koptekening	Contrastrijk met wit rondom zwarte lippen.	Vaak met te veel of juist te weinig wit.	Contrastrijk met wit rondom zwarte lippen.
Oren	Relatief klein, top afgerond, rechtop en ver uit elkaar staand. Buitenkant oren vaak rossig bruin gekleurd, contrasterend met de ruig behaarde, licht gekleurde binnenkant.	Soms hangend. Indien rechtop dan lang, spits, en dicht bij elkaar. Binnenkant oor soms donker gekleurd en vaak kortharig of zelfs kaal.	Oren staan ver uit elkaar, zijn breed en afgrond aan de top. Buitenkant roodbruin naar de oorpunt toe zwart wordend. Binnenkant ruig behaard en lichter rossig tot wit.
Ogen	Bruin, amber, geel of groen, maar nooit blauw.	Meestal bruin, soms blauw (husky).	Bruin, amber.

foto's v.l.n.r: Hugh Jansman, Fabrice Ottburg, Jeanne Soetens

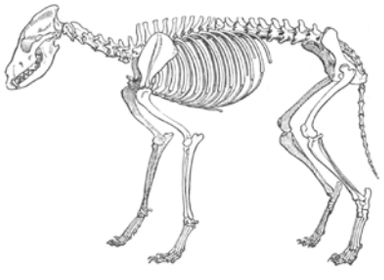
Poten	Lange, krachtige poten met weinig opvallende voortzetting van flankkleur.	Soms duidelijke kleurverschillen, zoals witte sokken. Vaak kortere poten (afhankelijk van het ras).	Roodbruin, vaak naar beneden toe zwart wordend.

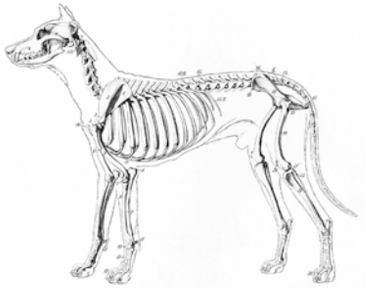
foto's v.l.n.r: Hugh Jansman, Fabrice Ottburg, Elma Vonk

wolf herkennen in het veld

kenmerk	wolf	hond	vos
Prooi (prooiresten)	Gedood met keelbeet. Borstkast en buikholte geopend. Magen en darmen liggen er naast. Hart, lever en borstbeen gegeten. Vel netjes afgestroopt. Ribben afgekloven of opgegeten. Hals, kop en vaak ook poten intact. Kleinere prooien worden geheel opgegeten.	Gedood door vele beten, oppervlakkige wonden en soms dood geschud. Veel losliggende wol. Soms weinig vraat. Magen en darmen niet apart gelegd. Soms grote wonden aan kop en hals.	Eet grotere prooien meestal als aas en begint dan bij de zachte delen: lippen, tong en anus. Eet het dier van binnenuit leeg, omdat de huid moeilijk te openen is. Indien wel actief gedood, dan veel plukken haar en bijtwonden.
foto's v.l.n.r: Leo Linnartz, LUPUS, Fabrice Ottburg, Fabrice Ottburg			 Canadese gans
Pootafdruk	Langwerpig/ovaal en gelijkmatig gevormd. Voorpoten minimaal 8 cm lang, meestal 8,5 – 10 cm lang. Voorpoten (voet) meestal 1 cm langer dan breed en 1 cm langer dan de achterpoten. Nagels duidelijk afgedrukt en lang. Tenen verder uit elkaar dan bij hond.	Zeer variabel, maar die van sommige honden zijn niet van wolven te onderscheiden. Nagels korter dan bij wolf	voorvoet 4,5 cm breed en 5 cm lang, achtervoet 4cm breed en 5 cm lang, nagels relatief lang.
foto's LUPUS (wolf) Fabrice Ottburg (hond), Annemarie van Diepenbeek (vos)	 Voor- en achterpoot	 Voor- en achterpoot	 Voor- en achterpoot
Spoor	Vaak ingesnoerde draf. Afdruk van de achterpoot dan in die van de voorpoot. Afstand tussen twee dubbele afdrukken circa 50-70 cm en tussen twee afdrukken van hetzelfde potenpaar 1,1-1,5 m. Langdurig rechtdoor zonder uitstapjes naar links of rechts. Weinig wisseling van tred.	Afdruk van achterpoot zelden in die van voorpoot. Veel wisselingen in tred en vaak uitstapjes naar links of rechts. Maar: honden naast een fiets of auto maken een wolfachtig spoor.	In stap 25 cm draf 45-80 cm galop >60 cm
foto's: Koerner/lupovision.de (wolf), Fabrice Ottburg (hond), Annemarie van Diepenbeek (vos)	 Gesnoerde draf Schuine draf Galop		
Keutels	Meer dan 2,5 cm dik en 20 cm lang, bevatten stukken bot. hoefjes en haren van wilde prooidieren. Verse keutels zijn zwart, oudere grijs tot wit en zeer oude slechts "haren en bot".	Bevatten weinig haren en vaak kleurstoffen, mais- of graankorrels. Sommige eigenaren geven hun hond echter grote brokken wild. Keutels zijn dan niet meer van wolf te onderscheiden.	Tot 2,5 cm dik, 6-12 cm lang. Bevatten vaak resten van muizen, vogels, bessen en insecten. Keutels zijn zwart, grijs of wit.
Locatie keutels	Vaak midden op pad of kruising. Of op markante plekken.	Soms ook midden op paden en kruisingen.	Op markante plekken, zoals stenen of paden.
foto's v.l.n.r: Annemarie van Diepenbeek, Fabrice Ottburg, Leo Linnartz			

Margriet Montizaan,
beleidsmedewerker/senior wildbioloog KNJV

Hoe kijkt KNJV tegen de komst van de wolf aan? Ziet KNJV de wolf als een verbetering voor het jachtveld, als een verbetering van de biodiversiteit of als een probleem? Betekent de komst van de wolf een verrijking van de natuur in Nederland?

— Geert van Duinhoven (redactie)

> KNJV ziet de komst van de wolf met belangstelling tegemoet. Het is een verbetering voor de biodiversiteit. De wolf is een toppredator die tot ruim een eeuw geleden van nature in Nederland voorkwam. Voor de natuur zelf is de terugkomst van de wolf een positief gebeuren. Hij pakt de zwakkere dieren en helpt daarmee populaties gezond te houden. De wolf kan een remmende werking hebben op de groei van populaties. Ook voor het bos verwacht KNJV dat de aanwezigheid van de wolf positief zal werken. Natuurlijke bosverjonging is in sommige gebieden een probleem doordat hertachtigen zich geconcentreerd in bepaalde delen ophouden. De verwachting is dat door de wolf deze dieren meer verspreid over het bos gaan voorkomen, waardoor de lokale druk minder wordt en ook op die plekken natuurlijke verjonging een kans krijgt. Een goed voorbeeld is het effect van de terugkeer van wolven op het biotoop in Yellowstone. Of en in welke mate dit in Nederland zou kunnen optreden is echter de vraag, mede omdat het aantal wolven in het drukke Nederland niet in dezelfde aantallen zullen voorkomen als in Noord-Amerika.

Waarmee verwacht KNJV geconfronteerd te worden als de wolf zich in Nederland vestigt?
Een discussie over de noodzaak van beheer. Wolven zijn weliswaar toppredatoren die de groei van een populatie kunnen remmen, maar zij kunnen de populatie niet terugbrengen tot het niveau van de maatschappelijke draagkracht die gewenst is in het dichtbevolkte Nederland. Om een remmende werking te bewerkstellingen, zijn meerdere wolvenroedels nodig. En het is nog te bezien of wolven zich daadwerkelijk in Nederland gaan vestigen, en zo ja of het bij een enkeling blijft, of dat zich ook één of meerdere roedels zullen vestigen. Toch hoor je nu al geluiden dat bij de komst van de eerste de beste wolf de beheerjacht van grofwild niet meer noodzakelijk zou zijn. Dat is niet reëel: ook met de aanwezigheid van wolven zal, in de ogen van KNJV, populatiebeheer noodzakelijk blijven.

Verwacht KNJV problemen? En hoe zou KNJV deze problemen oplossen?
Er zijn zeker een aantal aandachtspunten te noemen, maar deze liggen buiten de directe aandacht van KNJV. Zo kan er schade ontstaan bij zowel hobby- als landbouwhuisdieren. Over de schaal is nog niets te zeggen. In Oost-Duitsland, waar ze nu al meer dan 10 jaar met wolven leven, lees je nog steeds, met name in het najaar, over wolvenschade. De economische schade is in Saksen weliswaar laag, maar er is wel veel emotionele schade. De schade die daar

foto Piet Bloemerts

Margriet tijdens het rasteren (vrijwilligerswerk voor Het Edelhert).

momenteel optreedt, is voornamelijk bij hobbydierhouders die enkele schapen in de dorpen houden. Zij verwachten niet dat de wolf 's nachts door het dorp loopt om aan een gemakkelijke prooi te komen. Ten onrechte hebben mensen nog steeds het beeld dat de wolf een dier is dat alleen in uitgestrekte bos- en natuurgebieden voorkomt.
Daarnaast is er invloed op de recreatie. Aan de ene kant wordt gesproken over de positieve effecten van de komst van wolven voor de recreatie omdat sommigen bewust kiezen voor een gebied waar wolven voorkomen in de hoop een glimp of spoor te zien. Van de andere kant is er ook een grote groep die juist uit angst voor hun hond of kind zullen wegblijven. Kijk alleen maar naar de reacties op internet naar aanleiding van het rondetafelgesprek in Losser met de toenmalige Staatssecretaris Bleker over de wolf.
En dan zijn er nog de fotografen die kosten wat kost een dier willen fotograferen. Dat baart echt zorgen. Nu zie je al dat mensen wilde zwijnen, vossen en wat al niet meer voeren om dieren te kunnen vastleggen. De dieren verliezen hierdoor hun natuurlijke schuwheid en kunnen daardoor gevaarlijk worden. In Zwitserland moest reeds een wolf worden gedood, omdat het dier zijn schuwheid verloor en een probleemwolf was geworden. Wild moet je wild houden. Om ongewenst gedrag van recreanten en fotografen tegen te gaan, zal goed moeten worden gecommuniceerd in de media en moeten handhavers optreden. Maak de mensen duidelijk dat als zij dieren voeren, deze tam worden, en zij daarmee het doodvonnis voor de dieren tekenen.

Kan KNJV aangeven wat de impact is op individuele boeren en hoe LTO reageert?
Voor de boeren wordt het niet gemakkelijk. Er wordt heel gemakkelijk gezegd dat met preventieve maatregelen schade te voorkomen is, kijk maar naar Saksen. Men vergeet echter dat daar slechts zo'n 116.000 schapen zijn tegen 1.129.000 in Nederland, tien keer zoveel. Is het zowel praktisch als technisch haalbaar om overal rasters neer te zetten? En wat betekent dat voor het Nederlandse landschap? Een ander veel gehoorde oplossing is de inzet van beschermhonden. Maar ook dat is gemakkelijker gezegd dan gedaan. Tijdens een bijeenkomst over het wolvenplan op 1 oktober heeft LTO de opstellers van het concept wolvenmanagementplan en de overheid ook opgeroepen om dit punt samen met LTO op te pakken en eens in de praktijk te gaan kijken in plaats van achter de tekentafel maatregelen uit niet vergelijkbare gebieden ook voor Nederland in te voeren. Maar naast de beroepsmatige schapen- en geitenhouders, moeten we de hobbydierhouders niet vergeten. In Nederland komen zij nu bijvoorbeeld niet in aanmerking voor schadevergoeding. En kun, en mag je de nodige voorzorgsmaatregelen zomaar nemen als hobbydierhouder? Het is gemakkelijk opgeschreven dat je de dieren 's avonds moet ophokken, maar de realiteit is weerbarstiger.

Neemt de wolf de jager werk uit handen?
Door diverse, per gebied verschillende redenen, wordt het noodzakelijke afschot niet altijd gerealiseerd. Daarnaast worden duizenden reeën door het verkeer doodgereden. KNJV ziet dan ook een toegevoegde waarde in de helpende hand die de wolf kan bieden. De wolf helpt de jager, maar populatiebeheer blijft onverminderd noodzakelijk. Dat blijkt ook uit de ervaring in Duitsland, waar na 10 jaar aanwezigheid van de wolf, nog geen afname van het grofwildafschot is te zien. De wolf helpt de jager om het noodzakelijke afschot gerealiseerd te krijgen en mogelijk het valwild te reduceren. De wolf zal voornamelijk zwakke en hoogdrachtige geiten pakken. Een probleem zou kunnen zijn dat het wild zich in het begin anders gaat gedragen door de komst van de wolf en dat het daardoor voor de jager moeilijker wordt om het afschot gerealiseerd te krijgen. Dan zou de wolf de jager dus extra werk geven, omdat hij nog vaker het veld in moet. Maar of dit ook zo zal zijn, is afwachten. Voor de moeflon zal de wolf de rol van de jager overbodig maken, simpelweg vanwege het feit dat de moeflon in laaglandgebieden het onderspit delft. De moeflon is een dier van de bergen, het natuurlijke vluchtgedrag is hier niet mogelijk, ze blijven staan en zijn zo een zeer gemakkelijke prooi. Eigenlijk net als schapen.

Worden de jagers voorbereid en zo ja, hoe?
De wolf komt al ruim een eeuw niet meer in Nederland voor. De kennis over wolven wordt nu voornamelijk bepaald door documentaires over Noord-Amerikaanse wolven, met grote roedels. Dat beeld correspondeert echter niet met de ervaringen uit Europa, waar het roedel slechts uit een 'gezin' bestaat. Jaren is gesproken over de hiërarchie binnen een roedel, van alpha tot omega. Dit beeld blijkt onjuist te zijn, omdat het gebaseerd was op gehouden dieren in plaats van dieren in de vrije natuur. Dit beeld nu weer rechtzetten, kost tijd. Er is dus nog zeer veel aan voorlichting te doen. KNJV ziet het als haar taak om haar leden te informeren en te betrekken bij de komst en de aanwezigheid van de wolf. Zo worden de jagers voorbereid door artikelen in De Nederlandse Jager. Ook wordt nagedacht over het organiseren van bijeenkomsten langs de Duits-Nederlandse grens met de wolvenexpert van onze zusterorganisatie, dr Britta Habbe. Zij is bij onze zusterorganisatie Landesjägerschaft Niedersachsen speciaal aangenomen vanwege het onderwerp wolf en heeft een schat aan ervaring die zij met Nederland kan delen.
En natuurlijk kunnen jagers veel leren van de ervaringen uit de Lausitz, zoals over het gedrag van de edelherten. Daar blijkt uit onderzoek dat na 10 jaar aanwezigheid van de wolf edelherten niet naar andere gebieden zijn of worden verdreven, en ook gebieden niet dagenlang vermijden na een achtervolging door een wolf. Bijzonder vind ik nog steeds de gebeurtenis waar uit het dagpatroon van een gezenderd hert, waarvan elk uur de positie wordt bepaald, niet te zien was dat dit hert tussen twee peil-

foto Edo van Uchelen

punten in, door een wolf achterna was gezeten. Het was dat dit op een cameraval was vastgelegd. Zonder het bewijs van de cameraval en de herkenning van de gps-band, zou niemand geloofd hebben dat het edelhert weer zo snel na een achtervolging, zijn gewone ritme zou oppakken.

Wat gebeurt er als er een wolf een schaap pakt en dit wordt gemeld bij KNJV?
Totdat een wolvenbureau is opgericht, zoals wordt voorgesteld in het wolvenmanagementplan, zal KNJV de melding doorgeven aan Wolveninnederland, waar zij nu reeds zeer goede en directe contacten mee heeft. Verder is het een zaak tussen schapenhouders en het Faunafonds

Wat verwacht KNJV van natuurorganisaties?
Een genuanceerde blik. Zet de wolf niet op een voetstuk, om Vanessa Ludwig van het Kontaktburo Wolfsregion Lausitz, uit Saksen te herhalen. Met het benadrukken dat de wolf de kroon op het gevoerde natuurbeleid is en dat de komst van de wolf het creëren van grootschalige natuur noodzakelijk maakt, houd je het beeld in stand dat de wolf een dier is dat alleen in grootschalige natuurgebieden voorkomt. Natuurlijk heeft de wolf rustige gebieden nodig, maar deze hoeven niet grootschalig te zijn, zelfs een maïs- of granenveld voldoet, blijkt thans uit Duitsland, Spanje en Slovenië. De wolf is een grotere cultuurvolger dan verwacht. Mensen in dorpen nemen geen maatregelen, omdat ze daar de wolf niet verwachten, met alle gevolgen (dode schapen en geiten) van dien.

Wat verwacht KNJV van het beleid (rijk, provincies, gemeenten)?
In het kader van decentralisatie zal het onderwerp wolf naar de provincie gaan. Dit ziet KNJV als een slechte zaak. Als je de grootte van een wolvenleefgebied in acht neemt, en weet dat een wolvenpopulatie landoverschrijdend beschouwd moet worden, dan moet het nemen van beslissingen over de wolf de verantwoordelijkheid van de staatssecretaris blijven en niet naar de provincies worden gedecentraliseerd. Zelfs in Duitsland, waar de wetgeving per deelstaat is geregeld, wordt het advies gegeven om zaken rondom de wolf nationaal te regelen, omdat de overleggen die tussen de deelstaten nodig zijn om tot een beslissing te komen, zeer vertragend werken en een daadkrachtig handelen in de weg staan.
De provincies zien het wel zitten en verwijzen daarvoor naar het ganzenbeleid. Feit is echter dat het oude ganzenbeleid nog steeds wordt voortgezet, omdat men er nog niet uit is. Dus zo voortvarend gaat dat niet. En snel een daadkrachtig optreden is wel gewenst als er bijvoorbeeld sprake is van een probleemwolf. Het is in de ogen van KNJV noodzakelijk dat beleid en beslissingen voor de wolf centraal bij de rijksoverheid blijven.
Daarnaast verwacht KNJV van de overheid een pas op de plaats met de discussie over Natura 2000-gebieden in relatie tot de wolf, zoals deze reeds in het concept wolvenmanagementplan staat. In Duitsland en Oostenrijk komt dit onderwerp niet eens voor in het wolvenmanagementplan. In Saksen is 13 jaar na de eerste wolf ook nog geen beschermingsgebied speciaal voor de wolf aangewezen. De huidige juridische discussies over het instellen van Natura 2000-gebieden voor de wolf, maken de wolf tot symbool van bureaucratie in plaats van symbool voor biodiversiteit. Dit zal de acceptatie van de wolf verlagen.

Hoe staan de jagers tegenover de wolf?
Uit het buitenland is bekend dat dit van land tot land verschilt. In Noorwegen aan de grens met Zweden staan de bewoners (jagers en schapenhouders) niet al te positief tegenover de wolf omdat de wolf elandhonden doodt en bovendien lopen er veel schapen vrij rond. In Zweden was de houding van de jagers beter, maar deze is daar behoorlijk gedaald door de inmenging van Brussel met de Zweedse wolvenproblematiek. Zo zie je dat in Zweden niet de wolf zelf, maar het afzetten tegen Brussel van invloed is op de houding van mensen, en dus ook jagers. Slovenië, een land waar de wolf nooit is weggeweest, is een land waar de jager zeer positief tegenover de wolf staat. Hier ligt het percentage jagers met een positieve houding (ongeveer 80%) zelfs hoger dan het percentage positieve 'burgers'.

Is er binnen KNJV consensus over de komst van de wolf? En de aanpak zoals deze wordt gevolgd? Welke discussies zouden we kunnen verwachten binnen de jagerswereld?
Het meepraten over de wolf vanaf het begin, wordt als belangrijk ervaren. Tegelijk zien we ook dat onze achterban andere dossiers, die dit moment in Nederland veel aandacht vragen, zoals de op handen zijnde Wet Natuurbescherming en natuurlijk de ganzenproblematiek, belangrijker vinden. De ganzenproblematiek is momenteel het grootste, meest bekende en één van de urgentste.
Discussies die we kunnen verwachten zullen gaan over de gevolgen van de komst van de wolf op de wildstand. Vanuit Duitsland komen hierover verschillende berichten. Een uitdaging zal liggen in zowel de vertaling van de Duitse situatie naar Nederland als in het leggen van juiste verbanden. Zo leren we uit Duitsland dat in gebieden waar reeën zich niet meer laten zien en waar ook wolven voorkomen, de onzichtbare reeën op het conto van de wolf worden geschreven. Echter in gebieden zonder wolven worden dergelijke veranderingen ook waargenomen. Hiermee wil ik aangeven dat er meerdere factoren een rol kunnen spelen en dat het noodzakelijk is om altijd goed te kijken naar de samenhang tussen factoren. <

mmontizaan@telfort.nl

Wolven in Polen

Ecoduct over de A4 in Polen. foto Robert Myslajek

Het scheelde niet veel of de wolf was verdwenen uit Polen. Een door de overheid gestarte uitroeiingscampagne had tot gevolg dat er in 1975 nog slechts 250 wolven in het land leefden. Sindsdien is het aantal wolven weer gestaag toegenomen. De huidige populatie wordt geschat op 950-1000 dieren. Wettelijke bescherming lijkt de belangrijkste oorzaak van deze groei. En een toenemend besef onder de bevolking dat de wolf een belangrijke rol speelt in het ecosysteem.

— Robert Mysłajek, Sabina Nowak (Association for Nature 'Wolf') & Edgar van der Grift (Alterra, Wageningen UR)

> Na de Tweede Wereldoorlog nam het aantal wolven in Polen toe. Een belangrijke reden hiervoor was dat veel natuurrijke gebieden door de bevolking werden verlaten en dat grensgebieden dunbevolkt raakten. Deze plekken werden snel ingenomen door de wolf. Rond 1950 leefden er naar schatting 1000 wolven in het land en waren de meeste bosgebieden door de soort bevolkt. In 1955 kwam de ommekeer. De minister van Bosbouw startte een programma om de wolf uit te roeien. Dit betekende dat wolven niet alleen bejaagd, maar ook vergiftigd mochten worden. Daarnaast was het vanaf toen toegestaan om jonge dieren uit het nest te halen en te doden. Om de uitroeiing te bespoedigen werden beloningen uitgeloofd voor iedere dode wolf. Voor een wolf die tijdens een individuele jacht was gedood kreeg men 1000 złotys. Dit was ongeveer gelijk aan een gemiddeld maandsalaris.
Het programma had succes. Tussen 1955 en 1959 werden gemiddeld 400 wolven per jaar gedood. In 1959, vier jaar na de start van het programma, werd de wolvenpopulatie in Polen op circa 250 dieren geschat. In 1975 was dit aantal verder gedaald tot circa 100 dieren. De wolf kwam nu nog slechts voor in afgelegen bosgebieden in de Karpaten en in het oosten van het land.

Uitroeiing gestopt

Het programma voor uitroeiing van de wolf duurde tot 1975. Wetenschappers hadden gewezen op de positieve rol van grote roofdieren in het ecosysteem. En ook in de maatschappij groeide het besef dat het uitroeien van de wolf een vergissing was. Herstel van de populatie bleef echter nog uit. Hoewel er in 1975 een wettelijke regeling tot stand kwam die de jacht tussen 1 april en 31 juli verbood, werd deze regeling alleen geïntroduceerd in regio's waar de wolf niet of slechts incidenteel voorkwam. In regio's waar de soort nog wel voorkwam,

bleef de jacht het hele jaar open. Pas begin jaren tachtig veranderde dit en is de sluiting van de jacht in genoemde periode in het hele land ingevoerd. Vanaf die tijd zijn jaarlijkse tellingen uitgevoerd en afschotquota vastgesteld. Het aantal geschoten dieren was echter nog relatief hoog, vooral in de Karpaten en in het noordoosten van het land, waar de wolf zich had weten te handhaven. Zo lag het gemiddeld aantal geschoten wolven per jaar in de oostelijke Karpaten tussen 1980 en 1990 slechts 12% lager dan het gemiddeld aantal dat hier per jaar tijdens het uitroeiingsprogramma werd geschoten: gemiddeld 73 versus 83 wolven.
In het westen van Polen her-koloniseerde de wolf langzaam de bosgebieden waar ze jaren eerder waren uitgeroeid. Tegelijkertijd groeide hier echter de interesse van jagers voor de jacht op wolven. Dit betekende in veel gevallen dat zodra wolven in een gebied verschenen of een roedel vormden, de jacht werd geopend. Het was in dit verband ook niet ongewoon dat een afschotquotum werd vastgesteld voor gebieden waar de wolf op dat moment nog niet voorkwam. Mochten er wolven verschijnen in de komende winter dan kon direct met afschot worden begonnen. Deze hoge jachtdruk resulteerde in zeer lage populatiedichtheden in het westen van Polen, hoewel hier veel geschikt leefgebied aanwezig is voor de wolf en de draagkracht van het gebied voor de wolf zelfs hoger wordt ingeschat dan de gebieden in het oosten van het land.

Bescherming

De in 1989 ingezette overgang van het socialisme naar een democratie stimuleerde de maatschappelijke betrokkenheid onder de bevolking. De vrijheid om verenigingen en stichtingen te vormen resulteerde in het ontstaan van honderden NGO's. Veel hiervan hielden zich bezig met natuur- en milieubescherming. Een aantal NGO's maakte zich sterk om de juridische status van de wolf te veranderen: van bejaagbare soort naar beschermde soort. Een pleidooi dat ook door wetenschappers werd ondersteund. De in die tijd geïntroduceerde Wet Natuurbescherming maakte het mogelijk om soorten op nationaal en op provinciaal niveau te beschermen. Natuurbeschermers richtten zich nu dus op beide bestuurlijke niveaus.
Het eerste resultaat kwam in 1992, toen wolven beschermd werden in de provincie Poznan. Drie jaar later veranderde de minister van Milieu de regels voor de bescherming van diersoorten met als gevolg dat de wolf in grote delen van het land een beschermde status kreeg. Weer drie jaar later was de wolf beschermd in het hele land. Daarmee was Polen het enige Oost-Europese land dat populaties van grote roofdieren beschermde vóór de toetreding tot de Europese Unie en de daarmee samenhangende verplichtingen in het kader van de Habitatrichtlijn. Opmerkelijk is dat de rol van de wolf in het ecosysteem het belangrijkste argument was voor het toekennen van de beschermde status. De toelichting bij de verandering in beschermingsstatus luidde: "De wolf speelt een belangrijke rol in het behouden van het ecologisch evenwicht binnen het ecosysteem en is een natuurlijke regulator van de populatiegrootte en conditie van wilde hoefdieren."

Momenteel zijn wolven in Polen strikt beschermd. Het is verboden om wolven te doden, te verwonden, te vangen of in gevangenschap te houden. Het is ook verboden om hun holen te vernielen of de dieren te verstoren in de tijd dat er jongen zijn. Zonder vergunning is het niet toegestaan huiden en andere delen van dode wolven te bezitten of te verkopen. Alleen in speciale situaties kunnen het ministerie van Milieu en de regionale directies voor milieubescherming toestemming geven voor het vangen of doden van een wolf. Bijvoorbeeld voor wetenschappelijk onderzoek of als een individuele wolf een gevaar voor mensen blijkt te zijn. Op overtreding van deze wet staat gevangenisstraf of een boete.
In aanvulling op de wet is er de Regeling voor de Bescherming van Diersoorten van het ministerie van Milieu. Deze regeling maakt het mogelijk om rond de nestplaats een beschermingszone - met een diameter van 500 meter - in te stellen tussen 1 april en 31 augustus. In die periode mag alleen de landeigenaar en de bosbeheerder binnen de zone komen. De beschermingszones worden aangewezen dan wel opgeheven door het hoofd van de regionale directies voor milieubescherming. In de praktijk blijkt de toepassing van deze regeling lastig. Wolven veranderen frequent van plek, ook tijdens de periode dat er jongen zijn. Tot nu toe zijn er daarom nog nergens beschermingszones ingesteld. Op dit moment wordt echter wel onderzocht of de maatregel in Natura 2000-gebieden en nationale parken kan worden toegepast.

Habitatrichtlijn

Na de toetreding van Polen tot de Europese Unie in 2004 is de wolf ook beschermd in het kader van de Habitatrichtlijn. Tijdens de onderhandelingen in het kader van het Toetredingsverdrag is bedongen dat de wolf in Polen geen Bijlage IV- maar een Bijlage V-soort is. Dit betekent dat de wolf niet tot de strikt beschermde soorten behoort maar tot de soorten van communautair belang waarvoor het onttrekken aan de natuur en de exploitatie aan beheersmaatregelen kunnen worden

Roadkill op de snelweg naar Split, Kroatië. foto Diana Zlatanova

foto Radoslaw Sawicki

onderworpen. Daarnaast is de wolf genoemd als prioritaire soort in Bijlage II van de Habitatrichtlijn. Dit zijn soorten waarvoor aanwijzing van speciale beschermingszones vereist is, de Natura 2000-gebieden. In Polen zijn nu meer dan zeventig Natura 2000-gebieden aangewezen voor de bescherming van de habitat van de wolf.
Sinds de wolf beschermd is, is zowel hun aantal als areaal gestaag toegenomen. Op dit moment bevolken wolven de Karpaten en alle grote bosgebieden in het noordoosten, oosten, westen en zuidwesten van het land. De huidige populatie wordt geschat op 950-1000 wolven.

Barrières

Het gaat dus goed met de wolf in Polen. Maar de situatie is nog niet optimaal. In Polen leven wolven nu vooral in dunbevolkte, bosrijke gebieden met weinig wegen en spoorwegen. Zelfs de grootste boscomplexen zijn op zichzelf niet eens groot genoeg om ruimte te kunnen bieden aan een levensvatbare populatie wolven. Hiervoor is uitwisseling met populaties in naburige bosgebieden vereist. Dit is op veel plaatsen echter lastig omdat het tussenliggende gebied voor wolven ongeschikt is of infrastructurele barrières bevat die uitwisseling bemoeilijken. Hiertoe behoren onder meer intensief agrarisch landgebruik, stedelijke bebouwing, industriecomplexen, bedrijfsterreinen, (spoor)wegen en stuwmeren. Het gevolg is dat de huidige populaties in meer of mindere mate geïsoleerd zijn, wat de kans op genetische verarming (inteelt) en lokaal uitsterven vergroot.
De noodzaak voor het opheffen van de 'versnippering' van de leefgebieden van de wolf erkennen de nationale bestuurders. In 2005 startte het ministerie van Milieu een studie waarin de belangrijkste plekken voor het ontwikkelen van ecologische verbindingen werden geïdentificeerd. De aandacht ging hierbij vooral uit naar bosecosystemen en grote zoogdieren, inclusief de wolf. De uitkomsten van deze studie dienden primair voor het uitwerken van provinciale landschapsplannen, maar zijn mede gebruikt voor het plannen van ontsnipperende maatregelen bij nieuwe snelwegen.
De Poolse wet vereist nu dat nieuwe snelwegen geheel worden ingerasterd. Dit betekent dat deze wegen een nagenoeg absolute barrière vormen voor wolven - en veel andere diersoorten - als geen maatregelen worden genomen. Faunapassages - zoals ecoducten en faunatunnels - kunnen deze barrièrewerking opheffen. Onderzoek heeft laten zien dat dergelijke voorzieningen frequent door wolven worden gebruikt.

Recreatie

Een ander knelpunt is het intensief gebruik van sommige bosgebieden door recreanten. Het plukken van bessen en paddenstoelen is in Polen een algemeen gebruik en voor sommigen een belangrijke bron van inkomsten. Dat geldt ook voor het zoeken naar afgeworpen geweien van herten in het voorjaar. Meer recent komen daar de in bossen georganiseerde events bij, zoals festivals, sportevenementen en off-road rally's. Ook het illegale gebruik van de bossen door crossmotoren, quads, off-road voertuigen en sneeuwmobielen neemt explosief toe. Met als gevolg een toenemende verstoring van de wilde fauna, inclusief de wolf.
Net als in andere landen is ook in Polen de illegale jacht een belangrijke doodsoorzaak voor wolven. Daarnaast sterven veel dieren in strikken die door stropers zijn uitgezet voor het vangen van hoefdieren. Aanrijdingen op verkeers- en spoorwegen zijn een andere belangrijke doodsoorzaak. Het effect van deze onnatuurlijke sterfte op de populaties verschilt per gebied. In het westen van Polen, waar de populaties nog klein zijn, is iedere dode wolf er één te veel, vooral wanneer het dieren betreft die deelnemen aan de reproductie. Belangrijk in dit verband is dat de wolvenpopulaties in Polen een grensoverschrijdend leefgebied hebben. 'Poolse' wolven bewegen zich ook in Rusland, Litouwen, Wit-Rusland, Oekraïne, Duitsland en Slowakije. Jacht – legaal of illegaal – en sterfte in het verkeer in deze landen hebben een negatief effect op de groei en overleving van de populaties in Polen. Dit is een niet te verwaarlozen probleem omdat veel voor de wolf - en andere grote roofdieren - ingestelde Natura 2000-gebieden in de grensgebieden liggen.

Sabina Nowak bij een wolvenhol. foto Robert Myslajek

Toekomst

In Polen heeft het strikt beschermen van de wolf bijgedragen aan de terugkeer van de soort in gebieden waar deze eerder was uitgeroeid. Dankzij de beschermde status groeien de populaties nog steeds en breiden de dieren hun areaal uit. Momenteel leidt dit ook tot een groeiende populatie in Duitsland. Op basis van habitatmodellen is geschat dat er in Polen ruimte is voor 1220-1720 wolven. De meest waarschijnlijke populatiegrootte ligt tussen 1450 en 1540 wolven.
Meer wolven betekent een grotere kans op predatie van landbouwhuisdieren. In de periode 2004-2011 varieerde deze schade tussen 800 en 1200 gedode landbouwhuisdieren per jaar. De staat compenseert deze schade. De bepaling van schade en de hoogte van de compensatie is in handen van de regionale directies voor milieubescherming, behalve binnen de nationale parken waar het de verantwoording is van de directeur van het park. De compensatie dekt de waarde van het gedode vee en de eventuele kosten voor bijvoorbeeld een veearts als vee verwond is of voor het opruimen van kadavers. Er wordt geen compensatie uitgekeerd als vee 's nachts onbeschermd is achtergelaten op een afgelegen weiland. De regionale directies voor milieubescherming en NGO's ondersteunen boeren door educatiecampagnes en projecten waarbij boeren worden voorzien van waakhonden en elektrische rasters met in de wind wapperende linten ('fladry') om het vee te beschermen. Deze compensatieregelingen blijven noodzakelijk om draagvlak voor de terugkeer van de wolf te houden.

Heropening jacht?

In Polen gaan nog steeds stemmen op om de jacht op de wolf weer te openen. Daarbij wordt vooral het economisch argument aangevoerd dat de wolf schade toebrengt aan de wildstand. De publieke opinie is wat betreft jacht echter veranderd. Het doden van wilde dieren is geen vanzelfsprekendheid meer. Daarbij tonen meer en meer wetenschappelijke studies aan dat wolven een belangrijke rol spelen in het ecosysteem. Ze beïnvloeden het aantal en gedrag van grote grazers en daarmee indirect de ontwikkeling van de vegetatie. Kansen voor bosverjonging nemen toe, wat herstel van populaties van andere bedreigde diersoorten kan betekenen.
De toekomst van de wolf in Polen hangt sterk af van de mate waarin dit inzicht doordringt in het publieke debat en de wil van pleitbezorgers voor heropening van de jacht om hun mening hierover bij te stellen. Wordt vervolgd.<

Robert W. Mysłajek & Sabina Nowak
Association for Nature 'Wolf', Polen
robert.myslajek@polskiwilk.org.pl
Edgar A. van der Grift, Alterra
edgar.vandergrift@wur.nl

foto Wieger Wamelink

Is er ruimte voor wolven

De wolf nadert Nederland. Uit een modelstudie blijkt dat er genoeg geschikt leefgebied is voor mogelijk vijftig wolven. Door de aanwezigheid van ecoducten wordt de kans op een duurzame wolvenpopulatie aanzienlijk vergroot.

— Astrid Potiek (Wageningen Universiteit), Wieger Wamelink (Alterra, Wageningen UR), Rene Jochem (Alterra, Wageningen UR) & Frank van Langevelde (Wageningen Universiteit)

> Voor de vestiging van de wolf in Nederland zijn tenminste twee dingen van belang: de wolf moet Nederland kunnen bereiken, en het leefgebied moet geschikt zijn. Het eerste lijkt geen probleem te zijn. Zowel de Duitse als de Franse populaties breiden zich uit. Juveniele wolven trekken er graag op uit op zoek naar een nieuw territorium (dispersie). Jonge dieren van 1 à 2 jaar oud verlaten dan de roedel en gaan op zoek naar een nieuw leefgebied om een eigen roedel te vormen, waarbij ze gemiddeld wel 200 kilometer afleggen voordat ze zich vestigen.

Geschiktheid van Nederland

De andere vraag is: voor hoeveel wolven is er plaats in Nederland? Er is dus niet onderzocht hoe de kolonisatie van Nederland zou kunnen verlopen. Wel hebben we gekeken wat het effect van wildviaducten is op een stabiele populatie. De geschiktheid van Nederland als leefgebied voor de wolf is nog grotendeels onbekend. Door te dispergeren kunnen wolven Nederland koloniseren waarbij de wolven drukke wegen moeten passeren. Bij hun habitatkeuze vermijden ze echter wel gebieden in de nabijheid van drukke wegen. Omdat er veel drukke wegen in Nederland zijn, wordt hiermee de hoeveelheid geschikt habitat beperkt. Bij dispersie en het oversteken van wegen is rekening gehouden met sterfte. Ontsnipperingsmaatregelen zoals de aanleg van wildviaducten zorgen voor grotere habitatgebieden en tot minder verkeersslachtoffers. De geschiktheid van ons land voor wolven wordt mede bepaald door illegale jacht. In deze modelstudie is sterfte door jacht buiten beschouwing gelaten. Dit betekent dat we mogelijk een overschatting geven van het aantal wolven als ze (illegaal) geschoten worden. De schattingen zijn gedaan op basis van modelberekeningen.

We hebben in dit onderzoek aangenomen dat:

- Leefgebieden worden gescheiden door drukke wegen.
- Een gebied geschikt is wanneer dit voldoende wilde prooidieren bevat. Landbouwhuisdieren zijn buiten beschouwing gelaten.
- Een gebied groot genoeg moet zijn voor een roedel wolven. De aanname is dat de minimale oppervlakte-behoefte van een roedel wolven 120 km² is, wat overeenkomt met de minimale oppervlaktebehoefte in een gebied met hoge prooidichtheid (wolveninnederland.nl). Dit wordt gezien als absolute ondergrens, de fact finding studie over de wolf geeft minimaal 150 km². Hierdoor kunnen we ook hier een overschatting van het aantal wolven krijgen.
- In hun zoektocht naar nieuwe gebieden passeren de wolven wegen, bij de habitatkeuze (territorium) gebeurt dit wel zo min mogelijk. Het vermijden van wegen bij habitatkeuze hangt af van de verkeersintensiteit. Daarom hebben we aangenomen dat in de provincies Utrecht, Noord-Holland en Zuid-Holland zowel snelwegen als hoofdwegen worden vermeden bij habitatkeuze, terwijl in de rest van Nederland alleen snelwegen de habitatkeuze beperken.
- Wildviaducten werken ontsnipperend. Ze maken habitatgebieden groter en nemen bij dispersie barrières weg. De sterfte wordt hierdoor lager.

foto Eline Verwoerd

foto Evelien Alderliesten

in Nederland?

Draagkracht

Op basis van de aanwezigheid van prooidieren en de hoeveelheid geschikt habitat hebben we de draagkracht van Nederland voor wolven bepaald. Belangrijke prooidieren in Nederland zijn reeën, edelherten, damherten, wilde zwijnen, hazen en konijnen. Vogels en andere kleine zoogdieren hebben we in de modelstudie niet meegenomen als potentiële prooi. De Zoogdierenvereniging heeft gegevens geleverd over de locaties waar de verschillende prooidieren voorkomen, waarna op basis van het vegetatietype de dichtheid is geschat van de prooidieren. Het verloop in aantal prooidieren per jaar tot 2100 is hierbij dynamisch bepaald aan de hand van de beschikbare (eetbare) biomassa van de vegetatie.

Het model SUMO2 berekent de biomassa die per tijdstap gegeten wordt door alle grazers. Via een terugkoppeling tussen de beschikbaarheid van de vegetatie en de hoeveelheid prooidieren kunnen de aantallen prooidieren niet onbeperkt toenemen. Er is echter geen terugkoppeling van het aantal wolven op het aantal prooidieren. Dit kan tot een overschatting van het aantal prooidieren leiden en dus uiteindelijk ook op het aantal wolven.

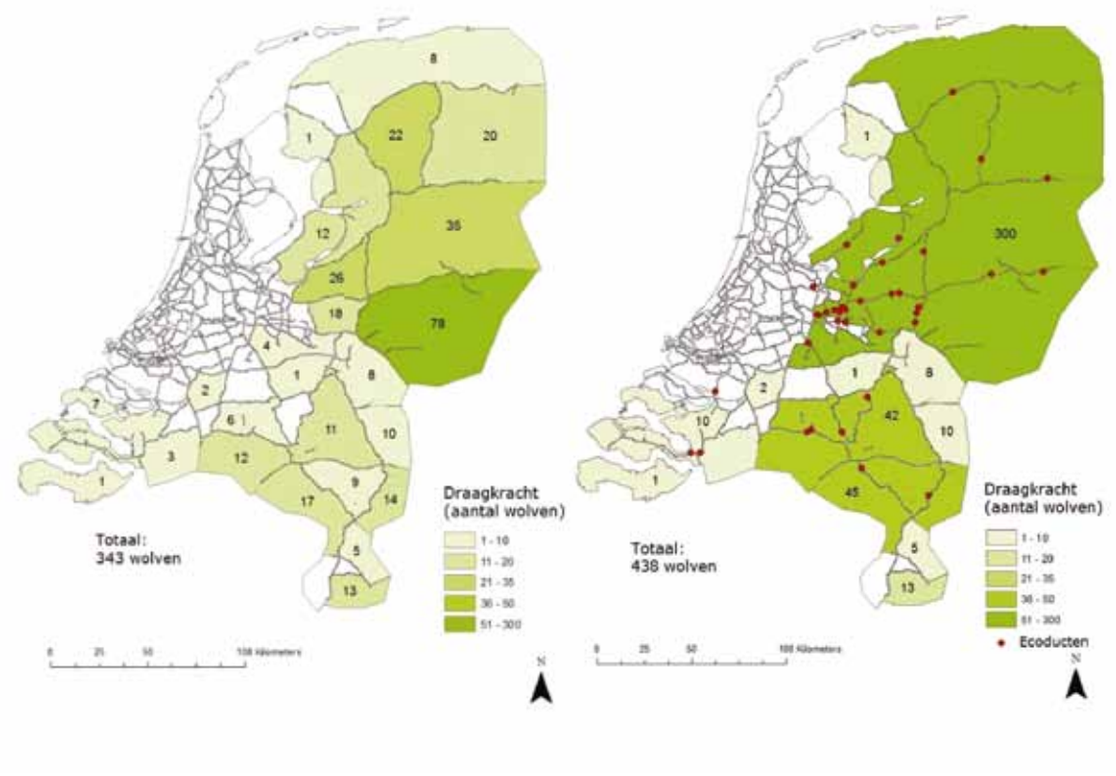
Om het belang van ecoducten voor wolven in kaart te brengen is een scenario zonder ecoducten vergeleken met een scenario met de huidige en geplande ecoducten. De aanwezigheid van ecoducten beïnvloedt zowel de hoeveelheid geschikt habitat als de kwaliteit hiervan, en daarmee de draagkracht voor wolven. In figuur 1 zijn voor beide scenario's de geschikte leefgebieden te zien, met voor elk leefgebied het potentieel aantal wolven. De figuur geeft het maximaal mogelijke aantal wolven weer op basis van de draagkracht van het landschap. In het veld wordt draagkracht nooit gehaald, onder andere door sterfte of het niet kunnen bereiken van potentieel habitat. De aanwezigheid van ecoducten zorgt er voornamelijk in noordoost Nederland voor dat leefgebieden met elkaar verbonden worden. Ook worden gebieden die op zichzelf niet groot genoeg zijn, door ecoducten verbonden. Door de aanwezigheid van ecoducten neemt de totale hoeveelheid leefgebied toe, en daarmee de draagkracht.

Populatiedynamica

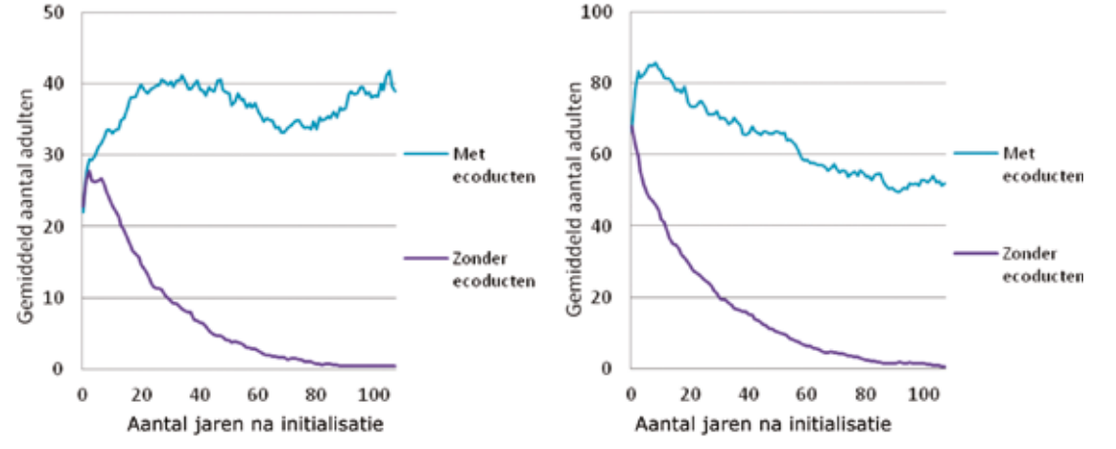
Met behulp van het simulatiemodel METAPHOR is de populatiedynamica van wolven in Nederland gesimuleerd. In dit model wordt voor elk individu de overleving, dispersie en reproductie berekend. Deze processen zijn afhankelijk van de habitatkwaliteit en het levensstadium van het individu. In dit model kan een wolf die op dispersie is zich in geschikte leefgebieden vestigen, mits de draagkracht van dit gebied nog niet bereikt is. Met behulp van dit model is gekeken hoe de populatiegrootte verandert in de tijd. Om te onderzoeken of een populatie wolven in Nederland zou kunnen overleven is een fictieve populatie van respectievelijk 50 of 150 wolven 'geïntroduceerd' in Nederland. Voor elk jaar is het gemiddelde aantal adulten berekend, zoals weergegeven in figuur 2.

Uit de simulaties blijkt dat de aanwezigheid van ecoducten de populatiegrootte sterk beïnvloedt. In afwezigheid van ecoducten neemt de populatiegrootte snel af, terwijl in aanwezigheid van ecoducten een evenwicht lijkt te ontstaan van ongeveer 40 à 50 wolven. Dat is flink lager dan de draagkracht. Dit betekent dat dus niet het voedselaanbod beperkend is voor de wolf, maar factoren als sterfte door oversteken van wegen en de sociale structuur van de wolven.

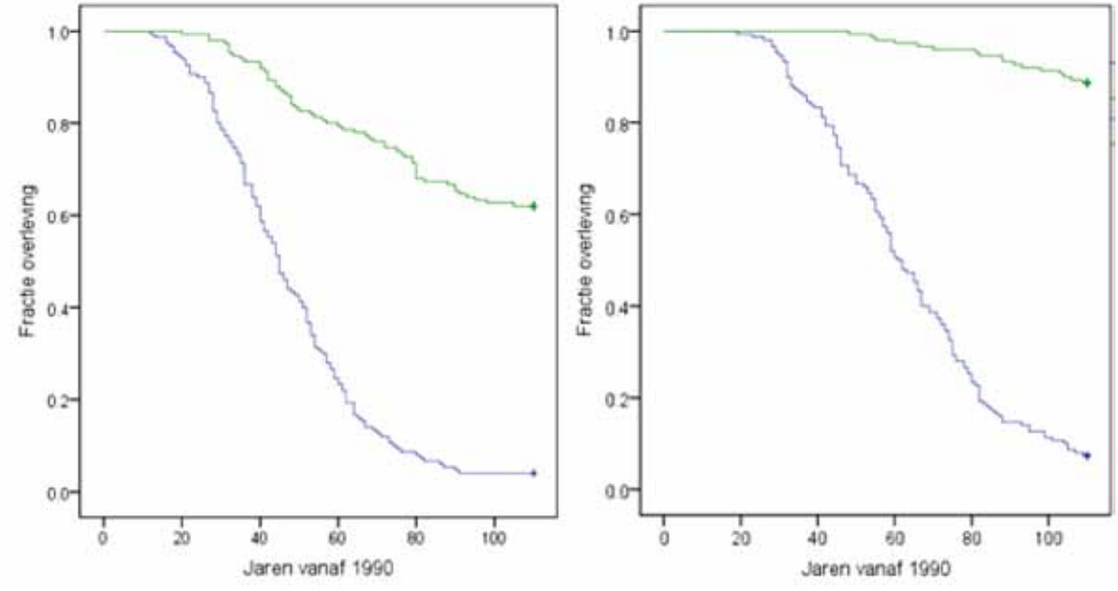
Als indicatie voor de levensvatbaarheid van de populatie hebben we gekeken welke fractie van de 150 herhalingen van het model METAPHOR niet uitsterft. In figuur 3 is deze fractie overleving uitgezet over de tijd voor zowel het scenario zonder als het scenario met ecoducten. Hierbij is voor elke herhaling gekeken of er nog levende individuen waren in 2100, en zo niet, in welk jaar de populatie uitsterft. Bij de start van het model is in elke herhaling de populatie in leven (fractie overleving 1.0). Voor elke modelsimulatie waarin de populatie uitsterft, daalt de lijn bij het desbetreffende jaar – de

Figuur 1 Geschikt leefgebied voor wolven in Nederland voor een scenario zonder (links) en met ecoducten (rechts). Ecoducten zijn aangegeven met rode punten. In elk geschikt habitat is de draagkracht weergegeven (aantal wolven per geschikt habitat), met linksonder in de figuur het maximaal aantal wolven voor heel Nederland.

Figuur 2 Het gemiddeld aantal adulte wolven op basis van 150 model runs. Op de x-as is de tijd weergegeven, in aantal jaren na initialisatie van het model. De initiële hoeveelheid adulten is 50 (links) en 150 (rechts). Omdat het model geïnitialiseerd is (het in het balans brengen van het model), is het aantal op tijdstip t=0 niet 50 of 150. Beide figuren gaan naar een draagkracht van ± 40 a 50 wolven. Dit is blijkbaar de draagkracht in Nederland

Figuur 3 De fractie van de populaties die niet uitgestorven is, op basis van 150 model runs. De tijd op de x-as is weergegeven als aantal jaren na initialisatie van het model. De initiële hoeveelheid adulten is resp. 50 (links) en 150 (rechts). De groene lijn geeft de situatie met ecoducten, de blauwe lijn zonder ecoducten.
De kans op overleving van een wolvenpopulatie in Nederland is heel klein zonder ecoducten.

fractie overleving neemt af. Uit de uitkomsten blijkt dat de aanwezigheid van ecoducten de levensvatbaarheid van de populatie significant verhoogt. In afwezigheid is in slechts 4% van de simulaties de populatie nog in leven in 2100, terwijl in aanwezigheid van ecoducten 62% van de populaties overleeft tot het eind van deze eeuw.

Discussie en conclusies

Met de modelberekeningen geven wij aan dat er in principe leefgebied voor de wolf in Nederland aanwezig is, met name in het noorden en oosten, en dat er op termijn mogelijk veertig tot vijftig wolven in Nederland zouden kunnen voorkomen. Deze populatie lijkt redelijk stabiel. Het gaat hierbij om een eerste verkenning met een relatief simpel model en er is geen gevoeligheidsanalyse uitgevoerd. Dit model kan verder uitgebreid worden voor nauwkeurigere resultaten. Zo weten we niet zeker of we terecht mogen aannemen dat wegen een habitatgrens vormen. Wolven vermijden drukke wegen in hun habitat, maar mogelijk tolereren ze een bepaalde dichtheid aan (drukke) wegen of leren ze daarmee om te gaan.
Hoewel de wolf een beschermde diersoort is in Europa, en jacht op wolven dus verboden is, is het op dit moment onduidelijk in hoeverre de wolf bejaagd (illegaal) zal worden in Nederland. We weten ook niet hoe groot het effect van mogelijke jacht op de overleving van de wolf zal zijn. Mogelijk moet een verhoogde mortaliteit als gevolg van (illegale) jacht worden meegenomen in het model. Bovendien is ook de invloed van verkeersslachtoffers nog onduidelijk. In het model hebben wolven een hogere mortaliteit in gebieden met een hogere wegendichtheid. De hoogte van deze extra mortaliteit is echter moeilijk in te schatten. Het zal duidelijk zijn dat (illegale) jacht en hoge aantallen verkeersslachtoffers het aantal wolven zal doen dalen. Een aanpassing van het dieet van de wolf in het model kan mogelijk andere resultaten opleveren. In het huidige model is de totale consumeerbare biomassa prooidieren berekend, en gebruikt om de draagkracht te schatten, ongeacht de soortensamenstelling van de prooidieren in het dieet. Dit dieet op basis van beschikbaarheid komt echter niet overeen met het dieet in Duitsland. Zo was in deze modelstudie ongeveer 50% van de totale beschikbare biomassa afkomstig van hazen en konijnen. In Duitsland vormen konijnen en hazen echter slechts 3% van het dieet. De aanname dat de verhoudingen van de verschillende prooidieren in het dieet overeenkomen met de verhoudingen in beschikbaarheid lijkt in het geval van hazen en konijnen niet realistisch. Het is mogelijk dat wolven zich niet zullen vestigen in een gebied waar de dichtheid aan reeën en andere hoefdieren laag is, ondanks de hoge dichtheid aan konijnen. Aan de andere kant zijn wolven opportunistische predatoren en veranderen hun dieet afhankelijk van het aanbod. Daarnaast zouden bijvoorbeeld ook ganzen onderdeel kunnen zijn van het dieet in Nederland, met name in de winter. In deze studie is vee niet meegenomen als prooi, aangezien het aandeel in het dieet met 0.6% in Duitsland relatief klein is.
In het model is er vanuit gegaan dat de wolf zich heeft gevestigd in Nederland. De mogelijkheid bestaat echter dat de wolf zich niet vestigt in Nederland, bijvoorbeeld door hogere kwaliteit habitat in Duitsland en Frankrijk. Een soortgelijke studie op grotere schaal, bijvoorbeeld voor heel Europa, zou een beter beeld geven. Een dergelijke grootschalige studie zou ook kunnen aangeven of Nederland een zogenaamd 'sink' zal zijn voor de wolvenpopulaties in omringende landen, bijvoorbeeld doordat de dichtheid aan prooidieren in Nederlands beperkt is of omdat er een hoge mortaliteit is door verkeer of jacht: in dat geval zal de wolvenpopulatie gevoed worden door adulten vanuit nabije populaties. Wanneer wolven zich in Nederland vestigen moet dit dan ook niet als een losse populatie gezien worden, maar als onderdeel van een Europese populatie.
Deze studie geeft aan dat er genoeg geschikt habitat is voor wolven in Nederland, maar er zijn nog veel onzekerheden. Zolang de wolf nog niet in Nederland is gearriveerd zal dat deels ook onduidelijk blijven. Ecoducten verhogen de kans op een duurzame populatie in Nederland sterk.<

Dit artikel is gebaseerd op het rapport: Potential for Grey wolf Canis lupus in the Netherlands, Effects of habitat fragmentation and climate change on the carrying capacity. Potiek, A., G.W.W. Wamelink, R. Jochem and F. van Langevelde, 2012. Alterra rapport 2349.

A. Potiek MSc.
Student Wageningen Universiteit, tegenwoordig University of Bielefeld, Department of Animal Behaviour
astrid_potiek@hotmail.com

Dr. ir. G.W.W. Wamelink & ing. R. Jochem
Alterra, Wageningen UR
wieger.wamelink@wur.nl

Dr. ir. F. van Langevelde
Resource Ecology groep, Wageningen Universiteit
frank.vanlangevelde@wur.nl

foto Edo van Uchelen

Nog even geen wolven in het Springendal

foto Geert van Duinhoven

Wolvenkenner Roel Korbee is boswachter van het prachtige natuurgebied het Springendal. Je zou zeggen: als er vanuit het oosten ooit wolven naar Nederland komen, dan zullen ze dat via het Twentse Springendal doen. Het is een mooi bosgebied, het ligt tegen Duitsland en er is voldoende voedsel. Toch verwacht Korbee niet dat het Springendal als eerste aan de beurt is.

— Geert van Duinhoven, Erwin Al (redactie)

> Zelf doet hij er wat bescheiden over. Maar feit is als Staatsbosbeheer iets over wolven wil weten of als er iets over wolven in de media komt, dat Roel Korbee dan al vrij snel wordt opgetrommeld. Korbee is boswachter in het prachtige Twentse natuurgebied Springendal. Zijn passie voor wolven en wolfhonden steekt hij niet onder stoelen of banken. We hebben hem nog niet begroet, of hij steekt al direct van wal. Over de foto bijvoorbeeld die hij onlangs van een collega-boswachter kreeg: Beste Roel, is dit een wolf? Korbee probeert aan de hand van de foto meteen uit te leggen waarom dit geen wolf is maar een wolfhond, een kruising tussen wolf en hond: "Kijk naar de houding van het dier. Dit dier op de foto is niet alert genoeg voor een wolf. Ook de oren zijn veel te groot voor een wolf. De tekening van de vacht klopt ook niet goed genoeg en hij heeft een te lange staart. Als je verder kijkt naar de omgeving van de foto, zie je een oprit naar een huis, waar dit dier heel rustig staat te kijken. Dat zal een wolf nooit doen, die komt niet zomaar overdag zo dicht bij de bewoonde wereld en laat zich al helemaal niet zo maar fotograferen. Volgens mij is dit dus geen wolf. Maar dat betekent niet dat de wolf nooit naar Nederland komt".

Rust

Het Springendal ligt in de Noord-oosthoek van Twente. Dat is natuurlijk niet gek ver weg van enkele grotere Duitse bosgebieden waaronder het Bentheimerwoud. Dit Staatsbosbeheergebied zou dus zomaar een van de eerste natuurgebieden kunnen zijn waar de wolf ons land binnen komt. Korbee: "In die Duitse gebieden is het natuurlijk veel rustiger dan hier. De wolf leeft daar vooral in gebieden, voormalige militaire terreinen, waar weinig mensen komen. Voor hun voortplanting hebben wolven echt rust nodig. Liever hebben ze zo min mogelijk mensen om zich heen. Een fietspad waar af en toe een paar mensen overheen gaan is niet zo'n probleem, maar even als vergelijking: hier hebben we campings, veel horeca en dus heel veel publiek. Zoals het er nu naar uit ziet, zal het voor wolven denk ik te druk zijn in het Springendal en is Duitsland voorlopig nog interessanter voor de wolven."

Ook open landschappen zijn geschikt

Toch is het aardig om eens te bedenken waar het landschap nog meer aan moet voldoen wil het voor een wolf geschikt zijn. Maar dat is eigenlijk een verkeerde vraag, zo laat Korbee doorschemeren. Wij zijn groot gebracht met het idee dat planten en dieren vaak strikte eisen stellen aan hun omgeving. Dieren hebben een bepaalde vegetatie nodig of zelfs bepaalde planten. En planten stellen eisen aan zuurgraad, vocht, mineralen, zon, schaduw en noem maar op. Dat eisenpakket is voor de wolf bijzonder klein, vertelt Korbee. "Een wolf heeft als toppredator voedsel nodig. Dat is, naast water en rust, de enige eis. Verder is het landschap nauwelijks belangrijk voor hem. Hoofdprooi zal in Nederland het ree zijn. Daar zijn er genoeg van, dus dat hoeft geen probleem te zijn. Even wat getallen om dat duidelijk te maken. Er zijn onderzoeken gedaan naar het voedselpakket en daar kwam uit dat een volwassen wolf gemiddeld ongeveer 60-65 reeën, 13 herten en 15 wilde zwijnen per jaar eet. Dat klinkt heel veel maar er zitten natuurlijk ook regelmatig kalveren of biggen bij. Bedenk daarbij goed dat wij de wolf vaak associëren met bossen. Maar de wolf is daar helemaal niet aan gebonden. Ook toendra, half open of open landschappen kunnen interessant zijn voor wolven. Het landschap is dus niet van belang, het gaat om het voedselaanbod en de mogelijkheid om wat rust te vinden."

Geen Yellowstone

Het Springendal is met zijn 3 vierkante kilometer (300 hectare) te klein voor een roedel wolven. Daar is ongeveer 200-350 vierkante kilometer voor nodig. De Veluwe is dus voor de wolf aantrekkelijker dan het Springendal, hoewel ook de Veluwe in sommige perioden van het jaar erg druk is. Bovendien wordt de Veluwe doorsneden door wegen. Maar het Springendal zou natuurlijk wel onderdeel kunnen zijn van een groter territorium. Het gevolg daarvan zou zijn dat de wildstand enigszins naar beneden gaat. Het afschot door de jacht zou dan mogelijk iets naar beneden kunnen, denkt Korbee. "Ecologisch gezien zou de wolf niet veel effect hebben omdat alles wat de wolf pakt, niet hoeft te worden afgeschoten. Het enige dat je je kunt voorstellen is dat de prooidieren iets meer aan de randen van het territorium van de wolven gaan zitten omdat het daar relatief veiliger is. De dieren zullen iets meer in beweging zijn en daardoor zou het vegetatiepatroon iets kunnen veranderen. Over het algemeen kun je ook nog zeggen dat de kwaliteit van de wildstand zal toenemen omdat de wolven vooral de zwakkere exemplaren zullen pakken. Maar nogmaals, we kennen dit fenomeen uit Yellowstone park en andere grote aaneengesloten gebieden, en die zijn niet te vergelijken met de natuurgebieden in Nederland. Het effect van wolven op het gedrag van prooidieren en op de vegetatie zal hier vermoedelijk klein zijn."

Massatoerisme

Het drukke natuur- en recreatiegebied Springendal zal dus niet snel bevolkt worden door wolven. Maar als er dan een keer een wolf in de buurt komt, zal dat wel effect hebben op menselijk gedrag, zo verwacht Korbee. Hij krijgt nu al regelmatig vragen van bewoners en recreanten over de gevolgen van de mogelijke komst van een wolf. "Ik praat veel met het publiek over wolven. Mensen van het platteland zien de wolf misschien iets meer als een probleem, de stedeling vindt het over het algemeen wel spannend en leuk. Maar ze zullen allemaal moeten leren wat het betekent als er hier wolven rondlopen. Wat moet je doen, hoe kun je je vee beschermen? En hoe kun je voorkomen dat mensen van alle kanten op die wolf afkomen, hoe moet je reageren als er een soort massatoerisme opkomt?

Wolfhond

Na het gesprek gaan we nog even foto's maken. Onze wolfhond nemen we mee en hij mag even rond lopen. Hoewel Korbee ons duidelijk heeft gemaakt dat de wolf nog niet zo maar terug zal zijn in het Springendal, lijkt onze wolfhond zich voor dit half uurtje wel erg op zijn gemak te voelen. Sluipend door de struiken, heuvel op, heuvel af, naar het water, speurend naar de dieren die een wei verderop staan. Het kost toch niet heel veel moeite om onszelf voor te stellen dat hier ooit....

Ach, misschien ook niet. Wie zal het zeggen?<

redactie@vakbladnbl.nl

foto's Olaf van der Geest

STUDENTENARTIKEL

Honden als beschermers van schaapskudden

— Olaf van der Geest (student Van Hall-Larenstein, Velp)

Honden worden al sinds mensenheugenis gebruikt om schaapskuddes tegen wolven en andere rovers te beschermen. Maar hoe kun je honden bij een kudde bange schapen zetten zonder dat er problemen ontstaan? Hoe verloopt de ontwikkeling van een hondenpup tot een efficiënte schapenverdediger? De mogelijke terugkomst van de wolf in Nederland roept de vraag op of het ook hier mogelijk is om honden te gebruiken om schapen te beschermen. In de Duitse deelstaat Brandenburg, rondom Berlijn, is hier al ervaring mee opgedaan.

> Om te beginnen: niet alle honden zijn goede beschermhonden. Er worden speciale rassen gefokt die de juiste eigenschappen hebben om als kuddebeschermer te functioneren. De honden moeten betrouwbaar zijn, oplettend en de schapen voldoende bescherming geven. Die eigenschappen zijn deels genetisch van aard maar deels ook verkregen door training. Een oplettende hond raakt gehecht aan de schapen en zal ze "als familie zien". Beschermend gedrag is nodig om op te treden tegen de aanwezigheid van indringers, bijvoorbeeld wolven.

Puppies

Puppies van beschermhonden (we gebruiken de term 'beschermhond' omdat de term 'waakhond' meestal geassocieerd wordt met honden die een huis of erf bewaken) bezitten al gedeeltelijk de juiste eigenschappen, maar deze moeten wel verder ontplooid worden. Deze dieren moeten worden opgevoed als werkdier en niet als huisdier. De beste pup daarvoor is een pup die geboren is tussen de schapen. Anders moet de pup zo snel mogelijk, liefst binnen acht weken, bij de schapen geplaatst worden. Op deze manier kan de pup zich hechten aan de schapen. Het is belangrijk dat de puppies fulltime bij de schapen blijven. Te veel contact met mensen en andere honden (behalve een oudere beschermhond) is ongewenst. Verkeerd gedrag moet direct gecorrigeerd worden. Hierbij valt te denken aan vluchtgedrag of ruige omgang met schapen (jachtbewegingen, bijten, uittrekken van wol). De beschermhond moet leren het hekwerk te respecteren, en er dus nooit overheen springen.

Volwassen hond integreren

Als de hond na ongeveer twee jaar klaar is om een schaapskudde te beschermen, kan deze bij een schaapskudde worden ingezet. De hond is dan volledig gewend aan schapen en zal direct zijn beschermende rol op zich nemen. Dat gewend zijn geldt wellicht niet voor de schapen: schapen zien de hond in eerste instantie als een bedreiging. Bij het integratieproces is het dan ook belangrijk om drie aspecten in het oog te houden: de schapen, de hond en de omgeving. Deze componenten hebben invloed op de acceptatie en dus het succes van de integratie van de hond met de schapen.
Verschillende schapenrassen reageren anders op de aanwezigheid van honden. Vleesrassen zijn bijvoorbeeld over het algemeen rustiger dan (niet gescheperde) schapenrassen die ingezet worden voor de begrazing van bijvoorbeeld natuurterreinen. De samenstelling van de kudde is ook van belang. Een moederschaap met lammeren is meer beschermend van aard en hierdoor afstandelijker tegenover honden. Rustige honden zijn belangrijk voor een goede integratie in een schaapskudde. Deze eigenschap is niet verbonden aan een specifiek ras. In een rustige omgeving wennen schapen sneller aan beschermhonden. Maar de schapen moeten er wel aan wennen dat de honden optreden tegen eventueel gevaar.

Het integratieproces

Het integratieproces moet goed worden voorbereid. Het beste is om met één hond te beginnen, en vervolgens precies dezelfde methode voor een eventuele tweede hond te gebruiken. Belangrijk is dat de hond niet over de afrastering springt bij het binnengaan van het terrein. Vervolgens wordt er met de hond aan de lijn rustig langs de afrastering gelopen waarbij goed gelet moet worden op de reactie van de schapen. Zijn ze nieuwsgierig of angstig? Het is belangrijk om in te spelen op het gedrag van de schapen: rustig lopen en het contact tussen schapen en hond niet forceren. Als de schapen interesse tonen, kan de hond worden losgelaten. Dit kan binnen een uur zijn, maar ook pas na drie dagen. Als de hond van de lijn is, moet goed bekeken worden hoe de schapen verder reageren. Afhankelijk van de gemoedstoestand van de schapen moet de hond 's nachts worden aangelijnd. In het begin zullen de schapen altijd angstig zijn, maar dit wordt na verloop van tijd beter.

Beschermhonden in Nederland

Beschermhonden hebben hun waarde in andere landen al bewezen. Ze beschermen de kudde niet alleen tegen de wolf, maar ook tegen aanvallen van honden en vossen. Bij een elektrisch raster zijn waakhonden goed in te zetten. Voorbijgangers komen niet binnen dit raster, maar de waakhonden reageren er wel op door intimiderend gedrag en luid geblaf. Het is dus noodzaak om de omgeving te informeren over aanwezigheid van de beschermhond. Met de juiste beschermhond kan schade worden voorkomen. En een beschermhond heeft nog een ander effect: de beleving van de terugkomst van de wolf wordt door de honden beter zichtbaar.<

Meer informatie: 'Livestock guarding dogs. Integrating livestock guarding dogs into a new livestock herd'

olafvandergeest@gmail.com

Pyreneese berghond tussen schapen.

Voorlichtingsbord voor passanten.

foto Olaf van der Geest

foto Elma Vonk

foto Fabrice Ottburg

Voorbereiding op de komst van de wolf

Nulmeting slachtoffers Limburgse schapen

De mogelijke komst van de wolf in Nederland leidt vooral bij veehouders tot onrust omdat ze bang zijn voor predatie op hun dieren door wolven. Het is belangrijk om nu de huidige schade door hond en vos aan kleinvee in kaart te brengen. In de toekomst kunnen wij dan een uitspraak doen of het aandeel predatie door wolven is toegenomen en of dit aandeel groter is dan van honden en vossen. In het voorjaar van 2012 hebben studenten van de opleiding Toegepaste Biologie van HAS in 's-Hertogenbosch, in opdracht van ARK Natuurontwikkeling onderzocht wat de huidige schade door hond en vos is, bij schapenhouders in Limburg in de periode 2002 tot 2012.

— Tom van den Hove, Kristel Penning (student HAS 's Hertogenbosch), Lotte Bakermans, Margje M. Voeten (docent HAS 's Hertogenbosch)

> Met behulp van een enquête zijn 118 (van de 1254) schapenhouders in Limburg benaderd over de door hen ondervonden schade. Deze 118 deelnemers waren een resultaat van 300 schapenboeren die telefonisch waren benaderd. Drie enquêtes zijn niet verwerkt vanwege onduidelijke data of een te late reactie. Omdat vooral de grotere schapenhouders de enquête terugstuurden, gaat het onderzoek over meer dan de helft van het totale Limburgse schapenbestand. Dit houdt wel in dat schapenhouders met minder dan tien schapen ondervertegenwoordigd zijn in dit onderzoek. De geënquêteerde bedrijven liggen verspreid over de provincie.

De schade

Tussen 2002 en 2012 is er jaarlijks ongeveer een half procent van de schapen in Limburg ten prooi gevallen aan een hond of vos. Dit komt neer op bijna honderd schapen per jaar, waarvan iets minder dan de helft overlijdt en de rest licht tot ernstig gewond raakt (tabel 1). Uit een onderzoek naar schade aan schapen door vossen in Noord-Holland komt eenzelfde percentage naar voren, met daarbij de nuancering dat een groot deel van de aangevallen schapen al in nood was, bijvoorbeeld door verwenteling of door in een sloot te geraken.

Hond, vos of wolf?

De meeste buitenlandse onderzoeken maken geen onderscheid tussen wolven- en hondenaanvallen. Een aantal onderzoeken geeft aan dat aanvallen door honden op vee vaker voorkomen dan voorheen gedacht en mogelijk zelfs meer dan aanvallen door wolven. Onderzoek uit Idaho (VS) toont aan dat jaarlijks acht procent van de schapen wordt aangevallen door honden. Grootschalig onderzoek in de VS bevestigde dat wolven, samen met raven en gieren, slechts onderdeel waren van de categorie 'overig'. Deze categorie was in 1994, 1999 en 2004 verantwoordelijk voor een schadepercentage van respectievelijk 2,8%, 5,3% en 8,6%. Honden echter waren in dezelfde jaren verantwoordelijk voor een schadepercentage van 18,4%, 25,7% en 22,7%. Ook in Italië wordt, ondanks het gebrek aan hard bewijs, geschat dat honden ongeveer de helft van de schade aan schapen en geiten veroorzaken.
Gegevens over schade door wolven zijn echter soms wel beschikbaar. Uit een zesjarig onderzoek in Finland bleek dat jaarlijks 1,0% van het totale schapenbestand schade door wolven ondervond. In Arezzo (Italië) werd bij 3,6% van alle bedrijven aanvallen door wolven geconstateerd, waarbij 0,7% van de schapen en geiten gewond of gedood werd. In Idaho werd slechts 0,005% van de aanvallen op vee in 2001 toegekend aan wolven. De grote boosdoeners daar waren coyotes (60%) en honden.
Ondanks de relatief geringe schade door wolven bleek uit de enquête dat de meeste schapenboeren vrezen voor fors schade door de komst van de wolf. Dit komt vermoedelijk door het slechte imago van de wolf en het feit dat bijna 40% van de geënquêteerde schapenhouderijen in de afgelopen 10 jaar 1 of meerdere malen te maken heeft gehad met aanvallen door honden of vossen (tabel 2).

Ondanks dat het merendeel van deze aanvallen wordt uitgevoerd door honden, zijn het de vossen die de meeste slachtoffers maken (tabel 3). Bovendien sterven de slachtoffers van vossenaanvallen vaker dan die van hondenaanvallen (tabel 4). Vossen hebben het daarbij vrijwel altijd op lammeren gemunt, terwijl honden willekeurig te werk lijken te gaan en een vergelijkbaar aantal lammeren en ooien aanvallen (tabel 5).

Schade per bedrijfstak

Bedrijven die schapen houden ten behoeve van natuurbehoud of voor commerciële doeleinden blijken meer schade te ondervinden dan de hobbybedrijven (figuur 1). Dit komt waarschijnlijk door de grootte van de kudde. Een grotere kudde leidt tot relatief meer zwakkere individuen en daarmee ook meer potentiële slachtoffers. Daarnaast verhoogt een grotere kudde de kans op verwondingen door verdrukking en stress. Het

Tabel 1 Het totaal aantal schapen van 115 geënquêteerde bedrijven in Limburg en het gemiddeld aantal slachtoffers over de periode 2002-2012.

Beschrijving	Aantal schapen
Totaal aantal schapen van de geënquêteerde schapenhouders in 2012	18.133
Gemiddeld aantal gewonde schapen per jaar	50 (0,28%)
Gemiddeld aantal gedode schapen per jaar	42 (0,23%)

Tabel 2 Schadegetallen bij de Limburgse bedrijven.

	Aantal bedrijven	Percentage bedrijven	Gemiddelde bedrijfsgrootte (aantal schapen)
Geen schade	72	63%	52,8
Schade	43	37%	333,3
Totaal	115	100%	

Tabel 3 Aantal slachtoffers van aanvallen door honden of vossen. De bepaling van hond of vos is in een aantal gevallen door boeren gedaan, in andere gevallen door een dierenarts. Voor een uiteindelijk beheerplan is het belangrijk dat duidelijk is wie en op welke wijze vast stelt welk dier schade heeft toegebracht.

Beschrijving	Vos	Hond	Onbekend	Totaal
Aantal bedrijven met schade over 10 jaar	14	22	7	43
Aantal slachtoffers over 10 jaar	501	280	137	918
Totaal aantal bezoeken over 10 jaar	84	80	67	231
Gemiddeld aantal slachtoffers per bezoek	6,0	3,6	2,0	4,0

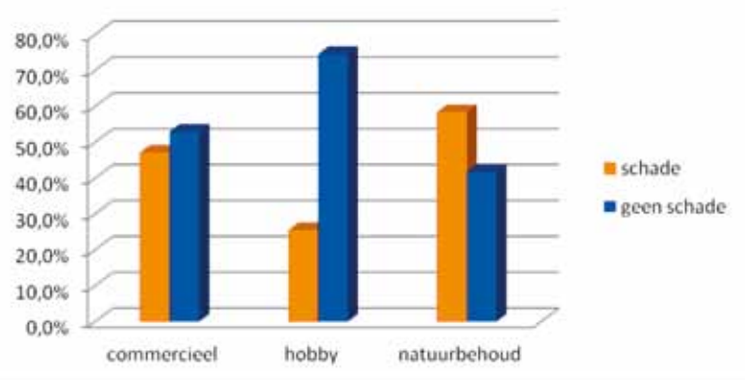
Tabel 4 Aantal gedode en gewonde schapen door vossen of honden.

Gewond of gedood	Vos	Hond	Onbekend	Totaal
Gedode schapen tussen 2002 en 2012	250	118	47	415
Gewonde schapen tussen 2002 en 2012	251	162	90	503
Gedode schapen gemiddeld per bezoek	3	1,5	0,2	1,8
Gewonde schapen gemiddeld per bezoek	3	2	0,4	2,2

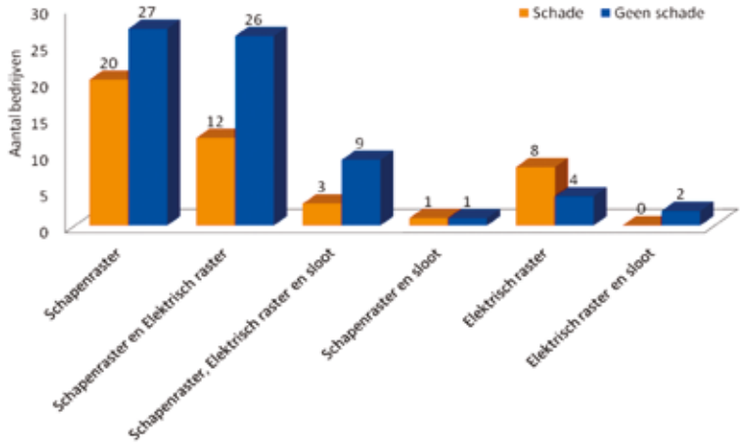
Tabel 5 Aantal rammen, ooien en lammeren gedood door vossen of honden.

Geslacht/ leeftijd schaap	Vos	Hond	Onbekend	Totaal
Ooien	9	146	59	214
Rammen	2	5	3	10
Lammeren	490	129	75	694

Figuur 1 Percentage bedrijven met of zonder schade door hond en vos, ingedeeld per bedrijfstak.

Figuur 2 Aantal bedrijven met en zonder schade door hond en vos, ingedeeld op type omrastering.

is niet duidelijk of de grootte alleen al genoeg is om de kudde aantrekkelijker te maken voor predators of dat het meer te maken heeft met het bijbehorend hoger aantal kwetsbare individuen. Figuur 2 maakt duidelijk dat de mate van bescherming met rasters een groot verschil maakt.

Hoe verder?

De gegevens uit dit onderzoek kunnen als basismateriaal gebruikt worden op het moment dat de wolf in Nederland een frequente bezoeker wordt. De vraag blijft natuurlijk of de wolf voor een toename in slachtoffers onder kleinvee gaat zorgen. In principe is het aanbod aan wild prooi voldoende groot voor het voorkomen van de wolf maar zijn menu is nog niet te voorspellen. Maar het is in ieder geval verstandig om na te denken over de wijze waarop schapen worden gehouden. Niet gescheperde schapen die buiten lopen zijn kwetsbaarder dan schapen die (gedeeltelijk) binnen staan. Bovendien moet in de regelgeving worden vastgelegd dat schapeneigenaren moeten zorgen voor een huisvesting die aan bepaalde eisen voldoet voordat zij eventueel voor schadevergoeding in aanmerking komen. Met een goede huisvesting is veel schade te voorkomen. Deze minimumeisen zouden kunnen bestaan uit:

- 90 cm hoge stroomnetten of 120 cm hoog gaas gevestigd aan verstevigde koppelingen van gaas, knooppunt gaas of vergelijkbaar materiaal. Daarnaast moet een verstevigde onderkant worden gemaakt om het onderdoor glippen van wolven te voorkomen.
- In gebieden waarvan bekend is dat wolven over het stroomnet springen, is een afzetlint van 30 cm boven op het stroomnet nodig.
- Bij het gebruik van een beschermhond is een afzetlint niet nodig.<

tom_work@live.nl en kristel.penning@gmail.com

foto Wieger Wamelink

KNBV KONINKLIJKE NEDERLANDSE BOSBOUWVERENIGING

VERSLAG EXCURSIE HAAGSE BOS

Op 3 oktober 2013 vond een door de Commissie Bosgeschiedenis georganiseerde excursie plaats in het Haagse Bos. In de werkschuur van Staatsbosbeheer, gelegen in de eeuwenoude Koekamp nabij het Centraal Station kwam een belangstellend gezelschap van (oud-)beheerders, beleidsmedewerkers, wetenschappers, oudgedienden, natuurliefhebbers en commissieleden bijeen, 17 in getal. De inleidende lezing over de Bosgeschiedenis van de Oude Duinen was voor rekening van Esther Vogelaar - thans werkzaam bij Arcadis - die in het kader van haar masterthesis historisch onderzoek heeft gedaan in het gebied. Zij schetste in vogelvlucht en vanuit een maatschappelijk perspectief de veranderingen die het bos en bosgebruik in het Oude Duinlandschap tussen Haarlem en Den Haag doormaakte. Daarbij legde ze het accent op een aantal tijdsperiodes vanaf de Romeinse tijd tot in de Nieuwste Tijd.

Alvorens daadwerkelijk het bos in te gaan kreeg het gehoor een uiteenzetting over de belangrijkste gebeurtenissen uit de geschiedenis van het Haagse Bos. Uiteraard kwam de Akte van Redemptie uit 1576 ter sprake: de overeenkomst tussen de Haagse bevolking en de Staten van Holland, die destijds het Haagse Bos behoedde voor sloop en die recentelijk weer uit de la werd gehaald om de snode plannen van mogelijke verkoop van het Haagse Bos en Malieveld te verijdelen.

Veel minder bekend is echter de actie van Ary van der Spuy tijdens de Franse bezetting. In 1810 gaf Koning Lodewijk Napoleon namelijk de opdracht het Haagse bos te kappen om plaats te maken voor landbouw. Binnen tien jaar moest het bos gekapt en de vrijgekomen grond verkocht zijn. Landmeter Van der Spuy kreeg de taak om het bos daartoe in kaart te brengen. Hij wist de kap echter op te houden tot de ondergang van het Franse Keizerrijk in 1814. Bosgeschiedkundig gezien is deze aanpak bijzonder en van cruciaal belang geweest, aangezien ontginning tot landbouwgrond het definitieve einde van het Haagse Bos zou hebben betekend.

Tijdens de excursie werden elf markante punten bezocht en nader bediscussieerd. Slechts enkele passeren in deze korte impressie de revue, zoals de ontmoetingsplek met de 'Twaalf commissarissen' vlakbij de Utrechtse Baan. Als symbool van één groen Nederland, plantten de twaalf Commissarissen der Koningin tijdens de boomfeestdag in 2000 elk een linde. Een deskundige onderscheidde ter plaatse direct al diverse hybriden van zomer- en winterlindes. De bomen werden in een cirkel geplant in het kader van de 'Tilia Millennium boomfeestdag' en symboliseren daarmee de band van de twaalf provincies met de residentie. Linden zijn bij uitstek bomen die verbondenheid van de gemeenschap, liefde, schoonheid, rechtvaardigheid en samenwerking uitstralen. Toch is het niet altijd koek en ei tussen beheerders, bestuurders (van zowel rijk, provincie als gemeente) en gebruikers als het om het Haagse Bos gaat. Zo staan de gebouwen van de diverse ministeries tot aan de rand, werd het provinciehuis net niet op de Koekamp gebouwd en De Lus, een ontwerp voor nieuwe infrastructuur, zou van het Malieveld en de Koekamp weinig overlaten. De twaalf linden verwijzen daarmee impliciet ook op de bestuurlijke invloeden op het Haagse Bos.

Het Huis ten Bosch, de residentie van onze voormalige koningin, is onlosmakelijk verbonden met het Haagse Bos. Het was Amalia van Solms die in 1648 het initiatief nam om te komen tot een lusthof te 's-Gravenhage en zij koos daarvoor een stuk grond ter grootte van '18 morgen' in het Haagse Bos, beschreven als 'een parthije van seeckere elst-ackers, weye, valleije en wildernisse, gelegen op 't Oosteijnde van 't

Staat van het Haagse Bos in november 1944 op luchtfoto RAF (bron: Speciale Collecties Library Wageningen UR)

Excursiepunt ter hoogte van Huis ten Bosch

foto Jim van Laar

Haagsche Bosch'. Op de kaart uit 1778 is de locatie en de landschappelijke inpassing in het bos goed te zien en dat laatste was toen geheel anders dan anno 2013. Indrukwekkend is het verhaal over de tankgracht die samen met de met duinzand bedekte bunkers in het bos de gebeurtenissen uit de Tweede Wereldoorlog tastbaar maken. Aan het huidige bosbeeld is de tragedie voor bos en mens echter nauwelijks meer af te lezen. Luchtfoto's van de Royal Air Force laten echter scherp de situatie zien op 30 november 1944: compleet gekapt bos ten oosten van de brede tankgracht en zwaar gehavend bos ten westen ervan. Zonder documentatie is dit deel van de Nederlandse geschiedenis vermoedelijk spoedig verloren.

Na afloop van de excursie werd geconcludeerd dat zowel Staatbosbeheer als de gemeente Den Haag gefeliciteerd kunnen worden met een bos van zo'n allure. De stelling is eveneens gerechtvaardigd dat, hoewel het Haagse Bos een resultaat is van menselijk werk, het zich in de toekomst en mits het de tijd krijgt, zeker kan meten met Fontainebleau bij Parijs, het Zoniënwoud bij Brussel of het Epping Forest bij Londen. Bijzonder is ook dat de relatie tussen het Haagse Bos en de Haagse burgerij niet alleen eeuwen oud is, maar ook intens. Tenslotte gaf de voorzitter aan dat een detailstudie naar de geschiedenis van het Haagse Bos, een bosbiografie die de totale geschiedenis van het Haagse Bos, het Malieveld en de Koekamp geïntegreerd vanuit verschillende disciplines beschrijft, in een behoefte zal voorzien. Het Haagse Bos is het zeker waard!

De herfstsfeer, de gesprekken en de uitwisseling van kennis maakten het tot een boeiende en geslaagde middag. De burlende edelherten midden in de stad op de naastgelegen Koekamp gaven aan het geheel tenslotte nog een onverwacht Veluws tintje.

Commissie Bosgeschiedenis, Jim van Laar & Pascal Sauren

DE KNBV IN 2014

Activiteitencommissie

In 2014 zal de activiteitencommissie drie activiteiten organiseren. Op donderdag 6 maart 2014 vindt voor de 10de (!) maal het Aardhuissymposium plaats. Tijdens dit symposium, dat georganiseerd wordt in samenwerking met Kroondomein het Loo, zal worden ingegaan op de rol van wild binnen het bosbeheer.
Daarnaast verzorgt de activiteitencommissie het middagprogramma aansluitend aan de halfjaarlijkse Algemene Ledenvergadering. De eerste ALV zal plaatsvinden op 4 april 2014. Het thema staat nog niet vast, maar de ALV zal zeer waarschijnlijk in de provincie Drenthe plaatsvinden. Leden worden van harte uitgenodigd om thema's die ze graag behandeld zouden willen zien tijdens het middagprogramma aansluitend aan een ALV door te geven aan de secretaris van de activiteitencommissie (Renske Terhürne).

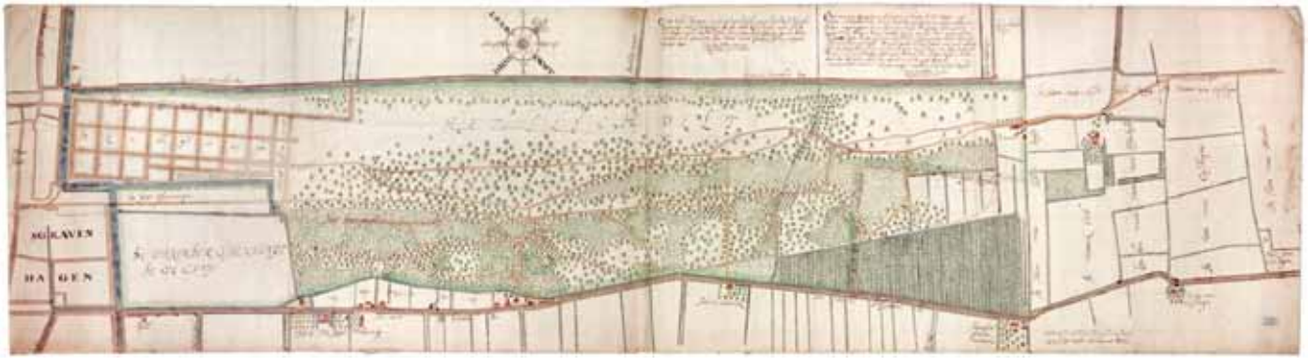
Commissie Natuurlijke Verjonging

De activiteit van de commissie natuurlijke verjonging zal op 6 februari 2014 plaatsvinden. Het thema zal zijn 'Bosbouw 2.0'.

Commissie Buitenland

Van donderdag 19 juni tot en met zaterdag 21 juni 2014 verzorgt de commissie Buitenland een excursie naar het Duitse Uelzen, gelegen tussen Hamburg en Hannover. De nadruk ligt op een bezoek aan de gemeentelijke bossen van Uelzen. De afgelopen dertig jaar is men hier bezig geweest met het omvormen van een door fijnspar gedomineerd en weinig gevarieerd bos naar een gevarieerd bos, met behoud van de gezonde economische basis met behulp van Naturgemaesse Waltwirtschaft. Deze bossen zijn zowel FSC als PEFC gecertificeerd, wat een belangrijke rol speelt bij het beheer. Daarnaast staat een bezoek aan het private bosgebied van de firma Rheinmetall gepland, dat normaal gesproken gesloten is voor publiek. De thema's wildruk en jacht spelen hier een belangrijke rol. Tot slot zullen we te gast zijn in de staatsbossen in de omgeving, waar eveneens uitgebreid aandacht zal zijn voor het produceren en vermarkten van kwaliteitshout.
Meer informatie en de inschrijfformulieren zullen binnenkort te vinden zijn op website van de KNBV. U kunt uw belangstelling echter al kenbaar maken via casper.degroot@probos.nl

Casper de Groot en Reyer Knol, commissie Buitenland

Kaart van het Haagse Bos uit 1645 (Bron: Het Nationaal Archief in Den Haag)

Kaart van het 's-Gravenhaagsche Bosch uit 1778 met het Huis ten Bosch en de formele tuinaanleg *(Bron: Het Nationaal Archief in Den Haag)*

Help ons mee nieuwe abonnees te werven, zodat we u van *nóg eens honderd nummers* van **Vakblad Natuur Bos Landschap** met interessante artikelen over natuur, bos en landschap kunnen voorzien!

Ja, ik meld een nieuwe abonnee aan en krijg 10 euro korting op mijn eigen abonnement voor 2014.

Naam: .....

Straat: .....

Woonplaats: .....

Telefoon: .....

e-mailadres: .....

Naam nieuwe abonnee: .....

Straat: .....

Woonplaats: .....

E-mailadres: .....

(Nieuwe abonnee dient zichzelf op te geven via hieronder staande bon)

Deze aanbieding geldt van 1 december 2013 t/m 1 december 2014.

Ja, ik neem een jaarabonnement (10 nummers)

Naam:

Straat:

Woonplaats:

Telefoon:

E-mailadres:

- ik ben particulier en betaal € 50,-
- wij willen een bedrijfsabonnement en betalen € 70,-
- ik ben student*/jongere tot 18 jaar* en betaal € 22,-
- ik geef hierbij toestemming om mijn abonnemetsgeld via automatische incasso te betalen van rekeningnummer:

en krijg € 3,- korting.

handtekening:

* **Studenten** moeten bij aanmelding en elk jaar uiterlijk op 31 december van het jaar ervoor een kopie van de studentenkaart opsturen naar het secretariaat.
Jongeren onder de 18 jaar (zonder studentenkaart) kunnen een kopie van hun identiteitskaart opsturen.

**Een abonnement loopt in principe van 1 januari tot en met 31 december. U kunt een abonnement in laten gaan op 1 april, 1 juli, 1 oktober of 1 januari. U betaalt in het eerste jaar dan een evenredig deel van het abonnementsgeld. In januari van het volgende jaar wordt uw abonnement automatisch verlengd voor onbepaalde tijd, tenzij u vóór 1 december van het lopende kalenderjaar het abonnement schriftelijk opzegt. Door het jaar heen kunt u opzeggen met een opzegtermijn van 3 maanden.

Vergeet de postzegel niet

VAKBLAD natuur bos landschap

Postbus 618
6700 AP Wageningen

Vergeet de postzegel niet

VAKBLAD natuur bos landschap

Postbus 618
6700 AP Wageningen

prof. ir. A. van Maaren

Op 4 oktober 2013 overleed prof. Aad van Maaren op 85-jarige leeftijd in zijn woonplaats Wijk-bij-Duurstede. Direct na de Tweede Wereldoorlog studeerde Aad van Maaren tropische bosbouw aan de toenmalige Landbouwhogeschool. Na zijn studie werd hij aangesteld bij het Staatsbosbeheer, en na een korte periode in het onderzoek werd hij al snel houtvester in Overijssel, en klom vervolgens op tot inspecteur Bosbouw voor het gehele Nederlandse bos. In deze hoedanigheid was hij ook verantwoordelijk voor de Structuurvisie Bos en Bosbouw uit 1977, het eerste beleidsdocument dat gericht was op de rol van het bos en de bosbouw in de Nederlandse samenleving. In 1977 volgde tevens zijn benoeming als hoogleraar Boshuishoudkunde aan de Landbouwhogeschool in Wageningen.

Met de komst van Aad van Maaren, en de benoemingen van de hoogleraren Bol (Bosbouwtechniek) en Oldeman (Bosteelt en Bosecologie), ontstond nieuw elan en een nieuwe dynamiek bij de Bosbouwvakgroepen. Het onderwijs werd vernieuwd en nieuw onderzoek werd begonnen. Het waren roerige tijden: de democratiseringsgolf aan de universiteiten was op z'n hoogtepunt, en aan de Landbouwhogeschool en in de bosbouwpraktijk vonden heftige discussies plaats over de plaats van de bosbouw in de maatschappij, en de noodzaak van meer natuurlijk bosbeheer, deels ingegeven door de stormen van 1972/1973, de toenemende aandacht voor natuurbescherming, en de opkomst van bewegingen zoals Kritisch Bosbeheer. Aad van Maaren was daar sterk bij betrokken, en hij betrok nadrukkelijk de studenten in deze discussie. Internationaal waren concepten zoals multifunctioneel bosbeheer en natuurvolgend bosbeheer sterk in opkomst. In 1983 droeg prof. van Maaren in belangrijke mate bij aan het internationale symposium ter gelegenheid van de viering van 100 jaar bosbouwonderwijs in Wageningen. Prof. van Maaren ging in 1993 met emeritaat, met een afscheidsrede getiteld "Bomen over bossen en mensen in 't verschiet". Ook in de jaren daarna bleef hij betrokken bij het bosbeheer en bij de KNBV, en was hij een trouw bezoeker van de vergaderingen en studiedagen van de Vereniging. Namens de KNBV wensen we zijn familie en vrienden sterkte bij het verwerken van het verlies van deze bewogen en gedreven bosbouwer.

Frits Mohren

agenda

7 t/m 9 januari
De Groene Sector Vakbeurs
Evenementenhal Hardenberg
www.evenementenhal.nl/hardenberg

28 januari 2014
Discussie Invasieve exoten rukken op
VVM Bureau, Arthur van Schendelstraat 800,
3511 ML Utrecht

6 en 7 februari
Cursus EU-beleid Landbouw, voedsel en groen
Wageningen Academy
www.wageningenur.nl/nl/Onderwijs-Opleidingen

14 en 15 maart
Symposium The Changing World of the Goose
Hof van Wageningen te Wageningen
www.geeseresearch.nl/

BOSCURSUSSEN

13, 14, 15 januari
Motorzagen basis

16 januari
Bosmaaiers

20, 21 januari
VCA basis

23 januari en 6 februari
Communicatie en commercie

27, 28, 29 januari
Motorzagen basis

30, 31 januari
Flora en Faunawet niveau 1

¿praktijkraadsel?

In het themanummer over de wolf hoort een praktijkraadsel dat hier iets mee te maken heeft. In de zoektocht naar een goed onderwerp hebben we ons ver over onze grenzen heen georiënteerd, er bleken echter ook enkele culturele verschijnselen binnen onze grenzen bruikbaar. Aan u de vraag welke van de onderstaande beschrijvingen correct is.

a. De getoonde voorwerpen zijn te vinden in een vitrine van het Glenbow Museum in het Canadese Calgary, waar naast vele andere Amerikaanse historische gebruiksvoorwerpen deze voorwerpen gebruikt werden om in het wild gevangen wolven te temmen en kunstjes te leren. Een beetje vergelijkbaar met de neusring zoals die bij beren werd gebruikt dus. De banden werden met de punt naar binnen rond de hals van de wolf bevestigd, zodat deze de dominantie van de trainer op voor de wolf herkenbare wijze kon ondergaan.

b. In juli 2011 is in het Achterhoekse Tenkinkbosch een illegaal georganiseerde Gothic wolf dance party dankzij een gezamenlijk operatie van politie en samenwerkende tereinbeheer-BOA's in een pril stadium beëindigd. Daardoor is verstoring van het gebied voorkomen en zijn de deelnemers er met een waarschuwing van af gekomen. Wel heeft de politie toen enkele "sieraden" in beslag genomen, die hier voor de pers zijn uitgestald.

c. In de uitgestrekte bossen van Finland wordt de gehele winter door geoogst. Wanneer de harvestermachinisten na een werkdag van ruim 9 uur worden afgelost is het populair om met de terreinmotorfiets naar huis te rijden, vanwege de snelheid en de wendbaarheid voor het ontwijken van de wolven en beren die daar vooral in de grensstreek met Rusland voorkomen. Voor de wegligging zijn extreme spikes wenselijk, waarvan hier enkele profielen zijn uitgestald op een stand bij de bosbouwtop Metsä 2013, die van 9 tot en met 13 december heeft plaatsgevonden in het Finse Rovaniemi.

d. Iedere hond verdient zijn eigen halsband. Zo ook de schapenbeschermers die eerder in dit themanummer zijn besproken. Dit zijn halsbanden niet voor wolven, maar voor de beschermhonden zoals die nu in Spanje worden ingezet. Klein verschil met antwoord a is dat de punten naar buiten gericht zijn, zodat de wolf bij zijn karakteristieke aanval (halsbeet) niet de halsslagader of de luchtpijp pakt, maar de stalen punten van deze halsbeschermers.

e. Een grote ergernis van de terreinbeheerders van onze natuurgebieden is, dat in toenemende mate mensen op crossmotoren, quads en in terreinauto's zich illegaal op de zandwegen en open velden in de natuurterreinen begeven. Deze crossers zijn alleen met inzet van heel veel handhavers te vangen. Hier zijn nu, geïnspireerd door het succes van de verkeerspolitie bij alcoholcontroles, speciaal voor terreinvoertuigen ontwikkelde spijkermatten beschikbaar gekomen. Afhankelijk van het bodemtype is de beste mat te kiezen, die vooral bij vernauwingen langs aansluitingen op de openbare weg snel gelegd en weer weggehaald kunnen worden. Het aantal bij een actie benodigde handhavers kan hier mee gehalveerd worden.

Renske Schulting en Erwin Al en met dank aan ons vaste panel

Antwoord:
Het plaatje toont een vitrine met spijkerkettingen en spijkerringen die zo in een museum zou kunnen staan. Dit is echter niet het geval. De spijkers zijn inderdaad lang en scherp genoeg om de banden van een terreinvoertuig leg te prikken, of anderszom: om als spikes rondom de wielen van een motorfiets gemonteerd te worden. Ze zijn echter bedoeld om de beschermhonden van Spaanse schapenhouders te beschermen tegen hongerige wolven die wel een lam of schaap lusten. Antwoord d dus. Deze 16de eeuwse "carlancas" of "carrancas" zijn hier in de zomer van 2013 uitgestald tijdens een tentoonstelling van de Toren van Babia in Spanje. Bekend is dat deze beschermhanden al meer dan 2000 jaar in gebruik zijn en nu nog steeds in landen waar schapen in afgelegen bergstreken worden gehoed.

ARFMAN
faunatechniek & hekwerk

Arfman Hekwerk B.V.
Ondernemersweg 15
7451 PK Holten
Tel 0548 36 29 48
Fax 0548 36 50 42
Internet www.arfman.nl
E-mail info@arfman.nl

Vakmanschap voor veiligheid van mens en dier
....al ruim 35 jaar

Uw specialist in:

- Landschappelijke afrasteringen
- Kleinwild- c.q. dassentunnels en grofwildtunnels
- Inrichting van begrazingsprojecten
- Wild- en veeroosters
- Industriële en paneelhekwerken
- Rasterplannen en bestekken
- Verkoop van afrasteringsmateriaal

Dealer van producten ter voorkoming van fauna-verkeersslachtoffers, zoals wildreflectoren (WEGU), Duftzaun en Kitzrettung (Hagopur)